

AYNÜ'L-KUDÂT-I HEMEDÂNÎ'NİN DÜŞÜNCESİNDE HAKİKAT-İ MUHAMMEDİYYE

Abdurrahim ALKIŞ
Dicle Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Özet:

Tasavvuf düşüncesinin önemli bir ıstılâhı olan hakikat-i muhammediyye daha çok **İbnü'l-Arabî** (v. 638) ve **Abdülkerîm el-Cîlî** (v. 826) ile derinlikli ifâdesini bulmuştur. Bu hakikatin bu iki mutasavvıftan önce de bâzı sûfiler tarafından dillendirildiğine şâhid oluyoruz. İstılâh hakkında en fazla söz söyleyenlerden birisi de Hemedân Kādısı **Aynü'l-Kudât Abdullah el-Hemedânî**'dir (v. 525). **Hemedânî** eserlerinde "hakikat-i muhammediyye" ve "nûr-i muhammedî" tabîrlerini kullanmış ve sonraki dönemlerde zuhûr edecek manâya mutâbık bir şekilde pek çok yazı kaleme almıştır. Varlığın Birliği düşüncesinin en önemli ikinci boyutu olan hakikat-i muhammediyye mertebesi **Hemedânî** tarafından çarpıcı bir şekilde âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîfler ile delillendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aynü'l-Kudât-ı Hemedânî, Hakikat-i Muhammediyye, Varlığın Birliği.

HAQİQAT AL-MUHAMMADIYYA İN THE THOUGHT OF AYN AL-QUDAT AL-HAMADÂNÎ

Abstract:

One of the important terms (concepts) of the idea of Sufism (Islamic Mysticism) is 'Haqiqat al-Muhammadiyya/The Essence of Muhammad'. The meaning of this term was especially deepened by **İbn al-Arabî** (638) and **Abd al-Karîm al-Jilî** (826). We witnessed that this concept was used by former Islamic thinkers. One of the most prominent of these Islamic thinkers was the Qadi (judge) of Hamadân, **Ayn al-Qudât Abdallah el-Hamadânî** (525). **Hamadânî** used these two terms 'Haqiqat al-Muhammadiyya' and 'Nûr-i Muhammadî' in his numerous works (articles, books) in terms of conforming to their meanings that emerged in later period. Haqiqat al-Muhammadiyya level that is the second significant extent of the idea of waḥdat al-wujūd ("unity of witness", "unity of perception", "unity of appearance") was strikingly mentioned by Hamadânî together with verses of the Koran (ayah) and hadiths.

Key Words: Ayn al-Qudât-i Hamadânî, Haqiqat al-Muhammadiyya, Waḥdat al-Wujūd.

Giriş:

Varlık konusu (Ontoloji) Tasavvuf ve Felsefenin en temel konuları arasında yer alır. Bakış açıları cihetinden oldukça farklı anlayışlara sahip olmalarına rağmen İslâm filozofları

kadar İslâm sûfilere de varlık bahsi ile ilgilenmiştir. Sûfilere göre varlık özü itibariyle bir olmakla beraber katman katman olup farklı boyutlara sahiptir. Ârif ve Hekîmler, 571 yılında Mekke’de dünyaya teşrif buyuran ve bu hakîkatin şehâdet âleminde ifâdesi olan Hz. Muhammed’i (s.a.v) nûrânî bir varlık sûretinde varlığın ikinci önemli boyutu olarak ele almışlardır. Varlığın birinci boyutu zât mertebesi iken ikinci boyutu ehadiyyet mertebesi ismi ile de bilinen hakîkat-i Muhammediyye mertebesidir. Sûfilere göre bu tabîrin kaynağı Kur’ân-ı Kerîm ve Hadîs-i Şerîflerdir. Dolayısıyla bu ıstılâh köken olarak ilâhîdir. İstılâhı ilk dillendirenleren âriflerden birisi **Zünnûn-i Mısırî**’dir (v. 245). Ardından talebesi **Sehl-i Tüsterî** (v. 283) konuyla ilgili görüşlerini ifâde etmiştir. **Hallâc-ı Mansûr** (v. 309), **Aynü’l-Kudât-ı Hemedânî** (v. 525), **Sühreverdî-i Maktûl** (v. 587) **Rûzbihân-ı Baklî** (v. 606), **Muhyiddin İbnü’l-Arabî** (638), **Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî** (v. 672), **Abdülkerîm-i Cîlî** (v. 826), **İmâm-ı Rabbânî** (v. 1034) bu konu üzerinde ayrıntılı duran âriflerdendir.¹ İstılâh dînî edebiyâta da pek çok şâir tarafından kullanılmıştır.

Bu çalışmamızda ilgili ıstılâh hakkında en ayrıntılı bilgiler sunanlardan birisi de olan özellikle de *Temhîdât* isimli eserinin kısm-ı ekserisini hakîkat-i Muhammediyye’ye ayıran **Aynü’l-Kudât-ı Hemedânî**’nin bu konudaki görüşlerine yer vereceğiz ve bu ıstılâhı varlık mertebeleri içerisinde nasıl ele aldığını incelemeye tâbi tutacağız.

Konuya girmeden önce akademik muhit tarafından yapılan çalışmaları tanıtmakta fayda var. Zira konunun genel çerçevesi yazılan bâzı makâleler ile değerlendirilmeye tâbi tutulmuş, Kur’ân-ı Kerîm ve Hadîs-i Şerîfler’den istişhâd bâbında getirilen bâzı nasslar tahlîl edilmiştir. Tekrara düşmemek için bunları yeniden yapmayacağız. Yapılan çalışmaların dördünde farklı şekillerde de olsa bu nasslar tahkîk ve tahrîc edilmiştir. Hakîkat-i Muhammediyye ile ilgili yapılan bu çalışmaların çoğu tasavvuf akademisyenleri tarafından yapılmışken biri tefsîr akademisyeni tarafından, diğeri de kelâm akademisyeni tarafından kaleme alınmıştır. Tabîatiyle farklı sahalarda çalışan yazarların konu ile ilgili değerlendirmeleri farklılık arzedelebilmektedir. Bu iki makaleye göre hakîkat-i Muhammediyye kavramı İslâm’ın temel kaynaklarından herhangi birisinde yer almamaktadır. İslâm’ın kutsal kaynaklarında herhangi bir ifâdesi bulunmamaktadır. Bu kavramın, diğeri dinî ve felsefî akımların te’sîriyle Müslümanların din anlayışına girdiği dile getirilmektedirler. Tasavvuf çevrelerince yapılan çalışmalarda ise tasavvufî bilgi kaynaklarının genel çerçevesine olan ittilâdan dolayı konu İslâm düşüncesinin en önemli ıstılâhlarından ve tevhîd akîdesinin önemli unsurlarından birisi olarak değerlendirilmiştir. Çünkü en başta Hz. Peygamber olmak üzere bütün kâmil insanlar insanları kesretten vahdete doğru götürme çabası içerisinde olmuşlardır. Onlar kesret ile vahdet arasında râbitayı sağlayan araçlar konumunda olmuşlardır. Peygamberler ve velîlerin dîndeki yerleri belli olup bunların hiç biri kendisine ibâdet edilmeyi hedef edinmemişlerdir. Her birisinin manevî hiyerarşideki yerleri bellidir. Vâkıa da bunu açık bir şekilde göstermektedir. Sistemin bu şekilde kurulması Cenâb-ı Hakk’ın mûrâdıdır. Cenâb-ı Hak Kur’ân-ı Kerîm’de resûllerin bir kısmını bir kısmına üstün tuttuğunu (Bakara: 253) ve bir kısım insanı da maddî ve manevî rızık açısından farklı derecelerde yarattığını ifâde eder (Nahl: 71). Cenâb-ı Hakk, Hz. Peygamber’e vahiy gönderirken bile araya Cebrâîl’i (a.s)

¹ İstılâhın gelişim seyri için bkz. **Mehmet Demirci**, *Hakîkat-i Muhammediyye* md. DİA, c. 15, s. 180, İstanbul, 1997; **Rıfat Okudan**, *Hakîkat-i Muhammediyye: Felsefî Temelleri ve Dînî Asıllarının Değerlendirilmesi*, SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2003/2, sayı: 11, Isparta: 2004, s. 139-161.

koymuştur. Pekâlâ, bildirmek istediklerini araya herhangi bir aracı koymadan da Hz. Peygamber'in kalbine ilkâ edebilirdi.

İbn-i Teymiyye'nin "hakikat-i muhammediyye"ye inananların katline yönelik fetvaya bakılırsa İslâm ümmetinin ekserisi küfür üzere yaşamış ve çoğunluğunun da katledilmesi gerekir. Zîra bin yılı aşkındır ki İslâm dünyası; sanatta, düşüncede, mi'mârîde, yönetimde, medeniyet anlayışında sûfî çevrelerin etkisindedir. Tarikatlar İslâm tarihinin en etkin sivil toplum kuruluşları olmuş ve ümmetin kısm-ı ekserisini ciddi bir şekilde etkilemiştir. **Zünnûn-i Mısırî, Sehl-i Tüsterî, İmâm-ı Gazzâlî, Abdulkâdir-i Geylânî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, İmâm-ı Rabbânî** gibi "hakikat-i muhammediyye" anlayışını benimseyip savunanlar İslâm ümmetinin en çok râğbet ettiği ve benimsediği âlimler olmuştur. Diğer dinlerde veya felsefî anlayışlarda benzeri görüşlerin olması bu hakikatin reddine yeteri sebep olamaz. Zîra hikmet mü'minin yitik malıdır her nerede bulursa alır. İlim için gerekirse Çin'e bile gidilir. Mâmâfih, Hz. Peygamber'in "müsaddıkan li mâ beyne yedeyhi" olarak gönderildiği Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen bir hakikattir.

Tam burada dikkate değer önemli bir husûs ta Kur'ân'ın kendisini herkese açmadığı hakikattir. Kur'ân-ı Kerîm, âyetlerinin kendilerine ilim verilenlerin sadrında apaçık olduğunu bildirir (Ankebût: 49). Kendisinin "kitâb-ı meknûn" olduğunu ancak nefislerini temizleyenler tarafından idrâk edilebileceğini ifâde eder (Vâkıa: 77-79). Allah, kelâmının sonsuz olduğunu, denizler mürekkep olsa ve tüm ağaçlar da kalem olsa ve bir misli dahî gelse dahî bunları bitiremeyeceğini zikreder (Kehf: 109).

Kur'ân-ı Kerîm'de bilginin kaynağı olarak "takvâ" gösterilir (Bakara: 282). Hak ile bâtlı birbirinden ayıran "furfân"a da ancak takvâ ile sahip olunabileceğini beyân eder (Enfâl: 29). Kendisinin takvâ ehli için hidâyet rehberi olduğunu açıklar (Bakara: 2). Mârifetin yeri olarak da "kalb"i gösterir. İnce idrâk/fıkıh işinin kalbe ait olduğunu ifâde eder (A'râf: 179, Hacc: 46). Kendisinin ancak "ehl-i kalb" için bir hatırlatma kitabı olduğunu vurgular (Kâf: 37; Ğâfir: 40). İnsanlar için basîret kaynağı olan kalp gözüne dikkat çeker (Hacc: 46).

Kur'ân-ı Kerîm, Cenâb-ı Hakk'ın kendi katından peygamber olmayan bâzı insanlara da ilim verebileceğini gösterir (Kehf: 65). Cenâb-ı Hak kendisinin Kur'ân-ı tâlim buyurduğunu ve insana da onun beyânını öğrettiğini bildirir (Rahmân: 1-4). Bâzı âyetlerinin muhkem bâzıların da müteşâbih olduğunu ve ilimde rusûh peydâ edenlerin buna imân ettiğini ve ancak kalb ehlinin bunlardan istifâde edebileceğini zikreder (Âl-i İmrân: 7). Hz. Peygamber'in ve insanların gaybı bilmediğini ifâde eden âyetler bulunmakla beraber bu konuda "bazı bilgilere sahip olabilecekleri"ne dâir âyetler de bulunmaktadır. (Âl-i İmrân: 179; Cinn: 26-27; Kehf: 66). Sahihaynde geçen bâzı hadîslerde önceki ümmetlere müntesip bâzı zatların gaybî bir kısım haberleri verdiği, Hz. Ömer'in, Ebû Hüreyre'nin ve İbn-i Abbas'ın gizli bâzı bilgilere sahip olduğuna dâir hadîsler vardır.²

Hemedânî bu konuya giriş yaparken eserinin ilk temhîdini "fark-i ilm-i mükteseb bâ ilm-i ledunî" (Mükteseb ilmin ledunnî ilim ile farkı) şeklinde hazırlar. Bu başlık altında Kur'ân'ın her bir mertebeye ve her bir insana farklı farklı hitaplarda bulunduğunu söyler. Binâenaleyh tasavvufun kendisine has epistemolojisi anlaşılardan genel çerçeveye idrâk edilmeden yapılan değerlendirmeler nâkıs olacaktır.

² Bkz. **Buhârî**, İlim 42, **Buhârî**, Fezâil 16, **Taberî**, Tefsîr 27/153,

Dikkate değer bir husus ta Hz. Peygamber'in isminin İslâm'ın en önemli ibâdetlerinden sayılan namâzda, ezân-ı şerîflerde sürekli zikredilmesi, üzerine devamlı bir şekilde salavât-ı şerîfelerin getirilmesi, Müslümanların dindârlıklarında ne kadar da önemli bir yerinin olduğudur.

Cenâb-ı Hak Kur'ân-ı Kerîm'de: "Onlar mutlaka Allah'ın ve meleklerin, kendilerine buluttan gölgeler içinde gelmesini ve emrin bitirilmesini mi gözlüyorlar? Oysa bütün emirler Allah'a döndürülür" (Bakara: 210) buyurur. Binâenaleyh mü'minler ilâhî olan her şeyi bir peygamber'in penceresinden öğrenirler. Bu cihetle "hz. insân" unsuru çok büyük ehemmiyet kesbeder. Sûfilerin nazarında Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in dudaklarından sâdır olmuştur ama kim ona "Muhammed'in kelâmıdır" derse "kâfir" olur. Onun vahye muhatap olması başlı başına bir değerdir. Her insan muhatap olamaz. Bu cihetiyle de vefâ gereği onun hakkında ucuz olmamak lazımdır. Nitekim bundan dolayı olacak ki bâzı sûfiler "ebû'l-vefâ" lakablarını almışlardır. Kimin mârifet sofrasından istifâde edildiye ona karşı vefâ sahibi olmak tarîkatların şartları arasında yer alır.

Şimdi de hakikat-i muhammediyye ile ilgili yapılmış bâzı çalışmalarını değerlendirelim, ardında **Hemedânî**'nin bu konudaki engin görüşlerine göz atalım.

Hakikat-i Muhammediyye ile ilgili yapılan bâzı akademik çalışmalar:

1. **Mehmet Demirci**, *Nur-i Muhammedî*, DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:1, İzmir: 1983, s. 239-258. Müellif, "nûr" kavramını işleyip bâzı sûfilerin nur-i muhammedî hakkındaki görüşlerini zikreder ve değerlendirmeye tâbi tutar. Ayrıca bu düşüncenin islâmî kaynakları üzerinde durur. Müellif, İstılâh için dış kaynak arayanların fikrine katılmamıştır. Bu düşüncenin İslâm kültür ve medeniyeti üzerindeki te'sîrine dikkat çekmiştir. Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nin "hakikat-i muhammediyye" maddesi de **Mehmet Demirci** Hoca tarafından kaleme alınmıştır.

2. **Rıfat Okudan**, *Hakikat-i Muhammediyye: Felsefî Temelleri ve Dînî Asıllarının Değerlendirilmesi*, SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 11, Isparta: 2003/2, , s. 139-164. Müellif bu düşünce anlayışının gelişim seyri üzerinde durmuş, ontolojik temellerini incelemiş, dînî dayanaklarını değerlendirmeye tâbi tutmuştur. Diğer dinler ve felsefî akımlardaki benzerliklere dikkati çekmiştir.

3. **Kadir Özköse**, *Azîz Mahmûd Hüdâyî'de Nûr-i Muhammedî Telâkkisi*, Uluslar arası Azîz Mahmûd Hüdâi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İstanbul: 2005, c. 1, s. 231-238. Müellif bu tebliğinde kısaca istılâhın gelişim seyrine değinir. "Kelime/Logos" kavramları üzerinde durur. İbnü'l-Arabî'nin bu konudaki görüşlerini zikreder. Ardından Azîz Mahmûd Hüdâî'nin bu konuda yazdığı şiirler ekseninde "hakikat-i muhammediyye" düşüncesini tahlîle tâbi tutar.

4. **Mahmut Ay**, *İşârî Tefsîrlerde Hakikat-i Muhammediyye Anlayışı*, İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 23, İstanbul: 2010, s. 77-120. Yazar bu çalışmasında daha çok Hz. Peygamber'in "beşer peygamber" tarafı üzerinde durmuş ve sûfilerin Hz. Peygamber'e yüklediği manânın Kur'ânî olmadığını ispatlamak için deliller getirmiştir. Dört adet önemli işârî tefsîrden yola çıkarak âyet-i kerîmeleri tahlîle tâbi tutmuş ve bunların "hakikat-i muhammediyye"ye delil sayılamayacağı sonucuna varmıştır. İlgili hadîslerin de çoğunun mevzû ya da zayıf olduğunu sahîh olan bir kaçının da yanlış yoruma tâbi tutulduğunu ifade etmiştir. Özellikle de Hz. Peygamber'in gaybı bilmediğine dikkat çekerek onun faziletli erdemli bir beşer olduğu hakikatine vurgu yapılmıştır. Yazar hakikat-i muhammediyye

anlayışın Kur'ânî olmadığını ve dış kaynaklı olabileceğini belirtmekle beraber İbn-i Teymiyye'nin fetvâsına katılmadığını bildirmiştir. Bu makalede ilgili ıstılâh Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm'i, Necmüddîn-i Dâye'nin Bahrû'l-Hakâik'i, İsmâil Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân'ı ve Ahmed b. Acîbe'nin el-Bahru'l-Medîd isimli tefsîri esâs alınarak incelemeye tâbi tutulmuştur.

5. **Mustafa Akman**, *Hakikat-i Muhammedî Düşüncesi ve Bu Düşüncenin Referanslarını Aktaran İki Kaynak ve Müellifleri*, Yalova S.B.E. Dergisi, Sayı: 2, Yalova: 2011, s. 107-131. Yazar bu çalışmada konu ile ilgili hadisleri ele alan iki kaynağı: Aclûnî'nin Keşfü'l-Hafâ ve Hâkim'in Müstedrek isimli eserlerini değerlendirmeye tâbi tutmuştur. Yazar ısrarla bu kavramın Helenistik bir unsur olduğunu ve yunan felsefesinden kaynaklandığını vurgular ve bunun İslâm dininde bir yerinin olmadığını söyler. Hz. Peygamber'in beşerî yönü özellikle vurgulanır.

6. **Ferzende İdiz**, *Tasavvufta Hakikat-i Muhammediyye Meselesi ve Mesnevî'den Örnekler*, EKEV Akademi Dergisi, Sayı: 59, Erzurum: 2014, s. 179-199. Yazar bu çalışmada ıstılâhın gelişim seyri üzerinde durmuş ve ıstılâhın dînî referanslarını değerlendirmeye tâbi tutmuştur. Ardından Mevlânâ'nın nûr-i muhammedî hakkındaki ifâdelerini içeren metinleri incelemeye tâbi tutmuş ve İbnü'l-Arabî ile İmâm-ı Rabbânî gibi bâzı sûfilerin bu konudaki görüşlerine yer vermiştir. Makâlede Hz. Peygamber'in velâyet cihetine dikkat çekilmiş ve onun nûrânî varlığı üzerinde durulmuştur.

Filistinli âlim **Yûsuf en-Nebhânî** (v. 1932) hakikat-i muhammediyye hakkında ayrıntılı bilgiler veren âriflerin eserlerinden ilgili bölümleri bir araya getirip *el-Hakikatü'l-Muhammediyye İnde Aktâbi's-Sâdeti'-s-Sûfiyye -İslâmen ve İmânen ve İhsânen-* isiminde bir eser kaleme almıştır. **Nebhânî** bu eserinde **İbnü'l-Arabî** ve sonrası âlimlerin kitaplarından yola çıkarak eseri hazırlamıştır. Yazar bu eserinde; **İbnü'l-Arabî**'nin yanı sıra; **İbnü'l-Fârid**, **Abdülkerîm Cîlî**, **Ahmed b. Muhammed el-Kastalânî**, **Abdülvehhâb eş-Şârânî**, **Alî Nûreddin el-Halebî**, **İmâm-ı Rabbânî**, **Muhammed Mehdî el-Fâsî**, **İsmâil Hakkı Bursevî**, **Abdulazîz ed-Debbâğ**, **Muhammed b. Abdulbâkî ez-Zürkânî**, **Mustafa Bekrî**, **Abdullah Mîrğânî**, **Ahmed es-Sâvî**, **Ahmed b. İdrîs el-Hasenî**, **Ebu'l-Abbâs et-Ticânî**, **Emîr Abdülkâdir el-Cezâirî**, **Abdülğânî en-Nablûsî**, **Muhammed el-Mağribî**, **Ahmed b. Abdülğânî ed-Dimaşkî**, **Muhammed b. Abdülkerîm es-Semmân el-Kâdirî**, **Alî Dede el-Bosnevî**, **Abdullah b. Esâd el-Yâfîî** ve **Abdullah el-Bosnevî**'nin görüşlerine yer vermiştir.³

Hakikat-i Muhammediyye veya Nûr-i Muhammedî:

Tasavvufî eserlerde nûr-i muhammediyye izâh edilirken çoğu zaman “Allah'ın ilk yarattığı şey benim nûrumdur”⁴ hadîsinden yola çıkılarak konu açıklanır ve delillendirilir.

³ Bkz. **Yûsuf en-Nebhânî**, *el-Hakikatü'l-Muhammediyye İnde Aktâbi's-Sâdeti'-s-Sûfiyye -İslâmen ve İmânen ve İhsânen*, (hzr: Âsım İbrâhîm el-Kiyyâlî), Kitâb-Nâşirûn, Beyrût: 2012.

⁴ Bu rivâyete benzer iki hadîs daha bulunmaktadır. “Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir” ve “Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır”. Birincisi **Ebû Dâvud**, **Ahmed b. Hanbel**, **Hâkim** ve **Beyhakî** ve **Tirmizî**'de geçer ve **Tirmizî** bu hadîsin hasen-garib olduğunu söyler. İkincisi ise **Ebû Nuaym**'in *Hilye'si* ve **Taberânî**'nin *Evsat*'ında geçer ve mevzû sayılır. (bkz. **Ahmet Yıldırım**, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadîslerdeki Dayanakları*, TDV Yayınları, Ankara: 2000, s. 100-102. **Abdülvehhâb eş-Şârânî** (v. 1565) rivâyetleri aynı manâda ele alır ve aralarında bir çelişki olmadığını ifâde ederek hakikat-i muhammediyye'nin bâzen “akl-ı evvel” bâzen de “nûr” olarak ta'bir edildiğini söyler. (Bkz.

Ehl-i tasavvufun indinde hadîste geçen “nûrî/benim nûrum” tabîrinden yola çıkılarak ilk yaratılan maddenin Hz. Peygamber’in hakîkati olduğu ifade edilir. **Aynü'l-Kudât-ı Hemedânî** ise bahsi geçen nûru *Temhidât* isimli eserinde Mâide Süresi'nin on beşinci âyet-i kerîmesinde yer alan: “Allah'tan bir nûr ve apaçık bir kitap da size geldi” ifâdesinden yola çıkarak açıklamaya çalışır.⁵ **Hemedânî** bu âyette geçen “nûr”dan kastın Hz. Peygamber’in “hakîkati ve nûru” olduğunu söyler. Üstelik bu nûrun ancak ehl-i basîret tarafından görülebileceğini zikreder. Buna dâir olarak da A'râf Süresi'nde geçen: “Onların sana baktığını görürsün, fakat onlar görmezler” beyânını delil getirir.⁶ Ona göre müşrikler Hz. Peygamber'i bir beşer olarak görmüşler onun velâyet ve nübüvvet nûrunu idrâk edememişlerdir. Nitekim onlar hakkında şöyle bir âyet nâzil olmuştur: “Bir beşer mi bizi hidâyete erdirecekmiş? dediler ve küfre düştüler” (Teğâbun: 6).⁷ **Hemedânî** bu âyetten istidlâl ile kişinin Hz. Peygamber'in velâyet yönünü yani hakikat-i muhammediyesini inkâr etmesi ve onu bu makamda beşer olarak bilmesi küfre düşmesine neden olur. Mesela, Hz. Ebûbekir bu nûru görmüş iken örneğin Ebû Cehil bunu görmemiştir, der.⁸

Hemedânî bir diğer eserinde, Hz. Peygamber'in tecellîler hiyerarşisi içerisindeki mertebesine dikkat çekerek, onun bu yüceliğini Celâl-i Ezel'in ilk tecellisi olmasına bağlar. Ona göre her kim bu yüceliği onun şahsına yönelik kabûl ederse putperest ve müşrik olur. Zîra bütün bu ta'zîm ve yüceltmeler Celâl-i Ezel'e mahsûstur. Bunun üzerine Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulur: “Kim Rasûle itaat ederse, gerçekte Allâh'a itaat etmiş olur!” (Nisâ: 80). **Hemedânî**, Hz. Peygamber'in nakd-i evvelîn ü âhirin olması hasebiyle 128 bin peygamberi içerisinde barındırdığını belirterek onun kâinatın varlık sebebi olduğunu söyler.⁹ Hz. Peygamber'in kendisinden önce gelen bütün peygamberlerin sırlarını içerisinde barındırdığı sûfî çevrelerce sıkça dillendirilen bir görüştür. **İbnü'l-Arabî Füsûsü'l-Hikem** isimli eserinde yirmi yedi peygamberin sırlarını anlatır. Bu eserin son fassında Hz. Peygamber'in câmiyyetinden ve ferdiyetinden bahseder. Eser bu cihetiyle baştanbaşa Hz. Peygamber'in bahsiyle doludur. Bu cihetle; İbrâhîm, Mûsâ, İsâ (a.s) birer Muhammedî'dirler. Hz. Muhammed, insan nevî içerisinde en mükemmel varlıktır. İş onunla başlamış ve onunla

Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, *el-Yevâkîf ve'l-Cevâhir fî Beyâni Akâidi'l-Ekâbir, Dârü Sadr*, Beyrut: 2003, c. 2, s. 250).

⁵ Âyet-i kerîme'nin tamamı şöyledir: “ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ ” -“Ey ehl-i kitap! hakikat bilgisinin gizlediğiniz birçok bölümünü açığa çıkaran ve birçoğunu da yüzünüze vurmaya elçimiz geldi size. Allah'tan bir nûr ve apaçık bir kitap da geldi size” (Mâide: 15).

⁶ Âyet-i kerîme'nin tamamı şu şekildedir: “ وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ” -“(Ey Muhammed! Onları hidâyete çağırırsan işitmezler. Onların sana baktığını görürsün fakat onlar görmezler. (A'râf: 198).

⁷ Âyet-i kerîmenin tamamı şudur: “ ذَلِكَ بِأَنَّهُ كَانَتْ تَأْتِيهِمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالُوا أَبَشَرٌ يَهْدُونَنَا فَكَفَرُوا وَتَوَلَّوْا ۗ وَاسْتَعْتَبَ اللَّهُ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ” - “Bunun sebebi şudur: Onlara peygamberleri apaçık deliller getirmişlerdi, fakat onlar, “Bir beşer mi bizi hidâyete erdirecekmiş?” dediler, küfre düştüler ve yüz çevirdiler. Allah da hiçbir şeye muhtaç olmadığını gösterdi. Allah zengindir; övgüye lâyıktır.

⁸ **Aynü'l-Kudât-ı Hemedânî, Ebû'l-Maâlî Abdullah b. Muhammed, Temhidât**, (hz: Afif Useyrân) Neşriyat-i Menüçehrî, 8. Baskı, Tahran: 1389, s. 2.

⁹ **Aynü'l-Kudât-ı Hemedânî, Ebû'l-Maâlî Abdullah b. Muhammed, Nâme-hâ-yı Aynü'l-Kudât-ı Hemedânî**, (hz: Alî Takî Münzevî-Afif Useyrân), İntişârât-ı Esâtîr, 2. Baskı, Tahran: 1387, c.2, s. 241-243.

sona ermiştir.¹⁰ *Füsûsu'l-Hikem*'deki konuların tamâmı Hz. Muhammed'in bâtinî yönü merkezinde dönmektedir. Eserin üzerine bina edildiği anahtar kelime ise "kelime" yani "hakikat-i Muhammediyye"dir. Buna göre her bir peygamberin bâtinî yönü bir kelimedir. Fakat hepsinin sahip olduğu hakikat mertebesi farklıdır. Hakikatlerin hakikati ve küllî kelime ise Hz. Muhammed'in hakikatidir; diğer bütün mertebeler o kelimeden ne'şet eder.¹¹

Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde Hz. Peygamber'in câmiyyetini şu beyitleri ile dile getirir:

نام احمد نام جمله انبياست چونکه صد آمد نود هم پیش ماست

Ahmed'in adı cümle enbiyânın adıdır/Yüz elimizde olunca doksan zâten bizdedir.¹²

Mevlânâ'ya göre; Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen bütün peygamberler Hz. Muhammed'in tamamlayıcı rolü için birer müjdecidirler. O, sûfî çevrelerde hadîs diye zikredilen "Sûret bakımından ben Âdem'den doğmuşum ama hakikatte atasıyım ben" hadîsini şöyle yorumlar: "Melekler bana secde ettiler. Âdem benim ardımdan yürüdü yedinci kat göğün üstüne çıktı. Hakikatte babam benden doğdu. Ağaç meyveden vücûd buldu. Bütün peygamberler velîlik işine ait güçlerini benden aldılar. Âdem'in soluğu, Nûh'un feyizleri ve murâda erişleri, İdrîs'in dersi, Mûsâ'nın uzlaşması, Şît'in sözü, İsmâîl'in yüceltilmesi, İbrâhîm'in dost oluşu, hep benimledir ve benim sâyemedir".¹³

Hz. Peygamber'in zât mertebesinin ilk ve biricik tecellisi olduğuna dâir: "Ey imân edenler! Allah'ın ve Resûlünün önüne geçmeyiniz. Allah'tan korkun, şüphesiz Allah Semî ve Basîr'dir" (Hucurât: 1) âyet-i kerîmesini delîl getiren **Aynül-Kudât**, tâbi olan varlığın metbûa her şeyde ittibâ etmesi gerekir, der. Şayet tâbi olan kişi haddini aşır onların önüne geçmeye çalışırsa karanlığa girmiş olur ve ibâdetleri boşa çıkar. Tıpkı namaz esnasında me'mûmînin imâmın önüne geçmesi hâlinde namazının bozulması veya namazda ondan önce rûkûya ve secdeye varmasının uygun olmaması gibi.¹⁴

Aynü'l-Kudât, Hucurât süresinin ikinci âyeti olan: "Ey inananlar! Seslerinizi, Peygamberin sesini bastıracak şekilde yükseltmeyin. Farkına varmadan, işlediklerinizin boşa gitmemesi için, Peygambere birbirinize bağırdığınız gibi yüksek sesle bağırmanın" âyeti ile Buhârî ve Müslim'de geçen: "Sizden birisi gibi değilim" hadîs-i şerîf'inden yola çıkarak Hz. Muhammed'in sıradan bir beşer olmadığına dikkati çekip Allah'ın kâinâtı onun için yarattığını ifade eder.¹⁵ *Temhîdât*'ının onuncu temhîdinde de: "Peygamberin size yaptığı çağrıyı, birbirinize yaptığınız çağrı gibi değerlendirmeyin!" (Nûr: 63) âyetine dikkat çekerek onun yüceliğini vurgular.¹⁶

Tabîatiyle **Hemedânî** bu âyet-i kerîmeleri yer yer zâhirî manâda yorumlar, kısmen de bâtinî bir şekilde te'vîl eder. İlgili âyetler dil açısından derinlemesinde tahlil tutulursa bu hakikat ortaya çıkar. **Hemedânî** tasavvufî hakikatleri anlatırken çok az bir şekilde sembolik anlatımlara yer verir. O daha çok kelimelerin "manâ âlemlerine açılan dar kapılar"dan

¹⁰ Bkz. **İbnü'l-Arabî Muhyiddîn Muhammed b. Alî**, *Füsûsü'l-Hikem*, (tsh: Ebu'l-Âlâ el-Afîfî), Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrût: 2002, s. 214.

¹¹ **Dilâver Gürer**, *Füsûsü'l-Hikem ve Mesnevî'de Peygamberlerin Öyküleri-I*, İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul: 2003, s. 255-256.

¹² **Mevlânâ Muhammed b. Muhammed Celâleddin-i Rûmî**, *Mesnevî-i Ma'nevî*, (tsh: Reynold Nicholson, hzr: Nizâmüddin Nûrî), İntişârât-ı Kitâb-ı Âbân, 5. Baskı, Tahran: 1386, s. 42

¹³ Bkz. **Sâfî Arpaguş**, *Mevlânâ ve İslâm*, Vefâ Yayınları, İstanbul: 2007, s. 335-337.

¹⁴ Bkz. **Aynü'l-Kudât-ı Hemedânî**, *Nâmehâ* c. 2, s. 242.

¹⁵ Bkz. **a.g.e.**, c.2, s. 242.

¹⁶ Bkz. **a.g.e.** c. 2, s. 242.

oluştugu kanaatindedir. Nitekim onun bu âyetleri yorumlarken bu metoda başvurduğunu görüyoruz.¹⁷ **Hemedânî**, yukarıda zikredilen Hücûrât Süresi'nin birinci ve ikinci âyetinde geçen “tukaddimû beyne yedeyi'l-lâhi ve resûlihi” ile “ve lâ terfeû asvâteküm fevka savti'n-nebîyyi ve lâ techerû” ifâdelerindeki kelimelere farklı manâlar yükler. O bu âyetlerdeki “tukaddimû” kelimesini ontolojik olarak ele alır. **Hemedânî**'nin ifâdelerinden anlayabildiğimiz kadarıyla ona göre; Allah'ın zâtı asıl varlık, resul de onun ilk tecellisidir. İlim açısından da onun ilmi ve sesi en üstün “ses” ve “dua”dır.

Hemedânî Kehf Süresi'nde geçen: “De ki; ben de sizin gibi bir beşerim fakat bana vahiy olunuyor”(Kehf: 110) ifâdesinde yer alan “yûhâ ileyye” tabîrine dikkati çeker ve asıl farklılığın burada olduğunu belirtir. Hz. Peygamber'in velâyet yönü cihetiyle bir beşer olmadığını, her ne kadar zahiren Kur'ân-ı Kerîm onun dudaklarından dökülse de aslında onun Muhammed'in kitabı değil Allah'ın kitabı olduğunu vurgular. **Hemedânî**, bizim için Hz. Muhammed'in beşerî yönünden ziyâde velâyet tarafının muhim olduğunu söyler. Çünkü onun beşerî yönü sıradan bir insan tarafından da taklîd edilebilir veya uygulamaya konulabilir. Onun devlet başkanlığı ve toplumun düzenine, genel ahlâka yönelik ifâdelerinin zâhirlerinin benzerleri felsefe ve sosyoloji bilginlerinden de sâdır olabilir. Onu bizden ayıran temel özellik bu değildir. Bilakis bu onun “innema ene beşerün mislüküm” kısmına dâhildir. Hurmaların aşılma aşılınmaması onun vazifesi değildir. Bunu sıradan insanlar da bilebilir. Fakat gayb âlemlerine dâir insanların bilmediklerini onların idrâkine sunmak sıradan bir iş değildir. İşte Hz. Peygamber'in büyüklüğü de bundan kaynaklanır. En başta gaybü'l-guyûb ve ebtanü'l-butûn olan Allah'ın zâtı, sıfâtı, esmâsını insanların idrakine arz etmek; kıyâmet, haşr, cennet, cehennem gibi gaybî olan âlemlerin ahvalini açıklamak onu sıradan insanlardan ayırmaktadır. **Hemedânî**, Hz. Peygamber'i sadece beşerî yönden değerlendirenleri; “sûretbîn/sûreti gören” ve “zâhircû/zâhiri arayan” olarak isimlendirir. Sûretbîn ve zâhircûların Hz. Peygamber'in hakikatini ve nûrunu görmediğini belirten **Aynü'l-Kudât** bunların (s.a.v) i bir sûret bir ten ve bir şahıs olarak gördüklerini vurgular. Hatta müşrikler hakkında söylenen: “Ve dediler ki: bu peygamber'e ne oluyor da yemek yiyor ve çarşılarda dolaşiyor” (Furkân: 7) âyetini zikrederek bunların böylece şirke girdiklerini ifâde eder. Hatta müşrikler bile peygamberin sıradan bir insan olamayacağını idrâkindedirler. Fakat peygamberin bu yönünü göremediklerinden dalâlete sapmışlardır. Peygamber Efendimiz şehâdet âlemine teşrîf buyurmadan evvel dahî önceki ümmetlerin müntesipleri tarafından bilinen bir zât idi. Bu da onun rûhanîyetinin ve nûrunun önceden var olduğuna delîl olarak zikredir. **Hemedânî** önceki ümmetlerin bir kısmının: “Ey Allah'ım bizi Muhammed'in ümmetinden kıl” bir kısmının: “Ey Allah'ım beni Muhammed'in sohbetinden mahrûm bırakma” bir kısmının da “Ey Allah'ım beni Muhammed'in şefâatiyle rızıklandır” gibi ifâdelerde bulduklarını söyler.¹⁸

Aynü'l-Kudât, *Risâle-i Hakikat-i Mezheb* isimli risâlesinde; her kim peygamberi filozofların mezhebi üzere değerlendirmeye tâbi tutup onu aklın nihâyet derecesine varan bir şahıs, kendi sermâyesi ile emir ve nehiylerde tasarrufâta bulunan bir kişi olarak ele alırsa

¹⁷ **Hemedânî**'nin bu metodu hakkında **Toshihiko İzutsu**'nun değerli bir makalesi bulunmaktadır. “*Aynü'l-Kudât Hemedânî'nin Düşüncesinde Tasavvuf ve Dilin Çok Anlamlılığı (Teşâbüh) Sorunu*”, (çvr: Burhanettin Tatar), *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2001, c. 3, s. 337-348.

¹⁸ Bkz. *Temhîdât*, s. 2-3

İslâm bağlarını, yüklerini omzundan indirmiştir, yolunu kaybedenler gürûhuna dâhil olmuştur, der. Zîra nebî hevâ-i nefsinden konuşmaz o ancak nidâ-i âsumânî ile konuşur.¹⁹

Hemedânî'nin işâret ettiği bu beşerî bakış açısı günümüzde de rağbet görebilmekte ve modern dînî anlayışların gelişmesi ile birlikte “peygamberlik”, “dâhilik”le îzâh edilmeye çalışılmaktadır.

Hemedânî, *Temhîdât*'ının yedinci temhîdinde de: “De ki; ben de sizin gibi bir beşerim” (Kehf: 110), “Ben size Allah'ın hazineleri yanımdadır demiyorum. Ve gaybı bilmiyorum. Size, muhakkak ki ben bir meleğim demiyorum (En'âm: 50), “Ben kurutulmuş et yiyen bir kadının çocuğuyum” gibi Hz. Peygamber'in beşeriliğine işâret eden nassları zikrettikten sonra onun velâyetinin üstünlüğünü belirten nassları zikreder. “De ki; ben de sizin gibi bir beşerim fakat bana vahiy olunuyor” (Kehf: 110), “Ben Âdem'in çocuklarının efendisiyim”, “Sizden birisi gibi değilim”, “Ben Allah'ın katında o kadar değerliyim ki üç günden fazla toprağın içerisinde kalmama müsâde etmez”, “Âdem'in hamuru karılmamışken ben peygamberdim” vb.²⁰

Hemedânî, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in beşer yönüne yapılan vurgunun oldukça farkında olduğunu ve onun şu şehâdet âlemi cihetinden de böyle bir yanının olduğunu bildiğini bildirir. Zaten irtibâtı sağlayabilmenin yolunun da bu olduğuna işâret eder. Çünkü “kellimi'n-nâs alâ kadari ukûlihîm/İnsanlara anlayabilecekleri ölçülerde konuşun” gerçeği gün gibi zâhirdir.

Hz. Peygamber'in ehemmiyeti daha çok velâyeti yönündendir. **Aynü'l-Kudât**, velâyeti cihetinden onu “beşer” olarak kavrayanların küfre düşeceklerini beyân sâdedinde de şu âyet-i kerîmeleri zikreder: “Bir beşer mi bizi hidâyete erdirecekmış? dediler ve küfre düştüler” (Teğâbun: 6), “Aramızdan bir beşere mi uyacağız? O takdirde biz apaçık bir sapıklık ve çılgınlık etmiş oluruz, dediler (Kamer: 24).²¹ **Hemedânî**, “fe keferû” ifâdesinin başındaki “fa”yı “tâkîbiyye ve fücâiyye” olarak ele alır ve küfür karanlıklarına girmenin bu nevi bakışın hemen ardından başladığını vurgular.

Aynü'l-Kudât yukarıda bahsi geçen “Onların sana baktığını görürsün, fakat onlar görmezler” (A'râf: 198) ibâresinden nâşî; “bakmak” ile “görme”nin ayrı şeyler olduğunu belirtir. “Nazara-yanzuru” fiili kafatasındaki göz ile “bakmak” manâsında iken, “basara-yabsuru” ise “kalblerdeki göz ile görmek” manâsındadır. Müşriklerin Hz. Peygamber'i görmedikleri gibi İnsân-ı Kâmil'in ikizi olan Kur'ân'ı da anlamadıklarını ve Kur'ânın onlara yönelik bir hitabının da pek bulunmadığını iddia eder:

“Ey azîz! ‘Bütün hamdler Allah'a mahsûstur’ (Fâtîha: 1) âyetinin Ebû Cehil tarafından işitildiğini mi zannediyorsun? Veya bu âyetten maksadın o mu olduğunu var sayıyorsun. O Kur'ân'dan; ‘De ki: ey kâfirler!’ (Kâfirûn: 1) ifâdesini işitti ve nasîbi de buydu. “Elhamdülillâh”ibâresi Muhammed'in nasîbi idi ve o bunu işitti. İnanmıyorsan Ömer b. Hattâb'dan dinle! Demiş ki: ‘Mustafa (s.a.v), Ebûbekir ile bazı şeyler konuşurlardı hem işitirdim hem anlardım. Bâzen de konuşmalarını işitirdim fakat anlamazdım, bâzı vakitlerde de ne işitirdim ne de anlardım’. Ne dersin? Acaba onlar Ömer'den bu nevi şeyleri esirgiyorlar mıydı? Hayır, hâşâ ve kellâ! Ondaki esirgemiyorlardı. Lâkin küçücük olan süt çocuğunu

¹⁹ Bkz. **Aynü'l-Kudât-ı Hemedânî**, *Risâle-i Hakikat-i Mezheb*, (Şekvâ'l-Ġarîb bâ Hem-râh-i Risâle-i Hakikat-i Mezheb), Trc: Ġulam Rızâ Cemşîd Nejadevvel, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran: 1389, s. 147.

²⁰ *Temhîdât*, s. 162.

²¹ *Temhîdât*, s. 164.

büryân kebabı ve şeker helvasından uzak tutarlar, zîra onun midesi bunları taşıyamaz. Ancak üzerinden zaman geçerse ve belli bir yaşa ulaşırsa işte o zaman ona yemekler ve içecekler zarar vermez bir hâl alır”.²²

Aynü'l-Kudât'ın bu paragraf ile kast ettiği bir gerçeklik te her insanın sırlara vâkif olamayacağıdır.

Hemedânî Hakk'ı talep edenlerin sûret cihetinden iki kısma ayrıldığını bunların bir kısmının tâlipler bir kısmının da matlûplar olduğunu belirtir. Ona göre tâlipler hakîkati bulmak için aramaya koyulanlar iken, matlûp ise hakîkatin kendisini aradığı kişidir ki hakikat onunla ünsiyet bulmak ister. Enbiyâ Aleyhimüsselâm bâzı tâbileri ile berâber Allah'a tâliptirler. Bunların başında da Hz. İbrâhîm (a.s) ve Hz. Mûsa (a.s) gelmektedirler. Nitekim: “Mûsâ bizim mîkâtımıza varınca” (A'râf: 143) buyurulmuştur ki bu Mûsâ'nın (a.s) talebini bildirir, der. **Hemedânî** bu âyette geçen “câe” fiilinden yola çıkarak Hz. Mûsâ'nın tâliplerden olduğunu iddia eder. Ona göre; “Allah, İbrâhîm'i halîl/dost kıldı” (Nisâ: 125) ifâdesinde geçen “dost kıldı” ifâdesi aslında “dost olan” için denilmez. Burada bir talep vardır ve bu talebe “fakr” denilir. **Hemedânî** burada Hz. İbrâhîm'i Allah'ın dost edindiği bir peygamber olarak ele alır ve bu durumda onun asıl olmadığını belirtir. Ona göre tâlipten matlûpluğa seyreden sürecin başı “Fakirlik benim iftihârımdır” makâmıdır. Bir diğer ifâde ile “fenâ” makâmıdır. İntihâsında da tâlip matlûba dönüşür ki matlûp için “Fakirlik tamamlanınca işte O Allah'dır” hakîkati ortaya çıkar.²³

Hemedânî'ye göre matlûplar gurubunun başında ise Hz. Peygamber bulunur ve onu kendisine tâbi olan ümmeti takip eder ki bu ümmet “yuhhibbühüm ve yuhhibbühü” sırrına mazhar olmuştur. Hz. Muhammed bu varlık guruplarının aslıdır diyen **Hemedânî** diğerlerinin de ona tâbi olduğunu söyler. Nitekim Hz. Mûsâ için “câe/geldi” fiili kullanılmışken Hz. Muhammed için ise “esrâ/onunla birlikte seyre çıktı” fiili kullanılmıştır. Bu kullanıma dikkati çeken **Hemedânî**, Cenâb-ı Hak'ın Hz. Muhammed'in her haliyle; cânıyla, başıyla, tüyüyle, yüzüyle kasem ettiğini vurgular. Bundan dolayıdır ki Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'e “Le amruke “Ömrüne, ‘Güneşin dünyayı aydınlatmaya başladığı vakte ve sükûna erdiğinde geceye’ yemin olsun” (Duhâ: 1-2) buyurmuşken Hz. Mûsâ'ya: “Dağa bak” (A'râf: 143) buyurmuştur. **Hemedânî**; bu beyânlarından hemen sonra “imtidâd-ı nefes-i rahmânî” için delil olarak getirilen âyet-i kerîme'yi zikir eder: “Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin?” (Furkân: 45). Nitekim bu âyet vahdet-i vücûd âriflerince varlığın vahdetten kesrete uzanımı sürecini ifâde eder. **Hemedânî**, Hz. Muhammed'i “Güneş”in yani varlıkların hayat kaynağının ilk tecellisi olarak görür. Ona göre “ve'd-dûha” ifâdesi ile bu kastedilmiştir. Furkân Süresi'nde geçen “medd-i zill” ibâresi ile de onun zillî varlıkların kaynağı olduğu işâret edilmiştir.²⁴ Varlığın bir tür uzanımı şeklide olan “imtidât”, hakikat-i Muhammediyye ile gerçekleşmiştir. **Hemedânî** *Temhîdât* isimli eserinin altıncı temhîdinde de: “Güneşe ve kuşluk vaktindeki aydınlığına, güneşi takip ettiğinde aya, onu açığa çıkarttığında gündüze, onu örttüğünde geceye... yemîn ederim ki” (Şems: 1-4) âyetlerini benzeri bir şekilde yorumlar ve der ki:

²² **Aynü'l-Kudât**, *Temhîdât*, s. 2.

²³ **Aynü'l-Kudât**, *Temhîdât*, s. 19-20

²⁴ Furkân Süresi 45. âyetinin tamamı şu şekildedir: “أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظَّلَّاءَ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا تَحْتِمْ جَعَلْنَا الشَّمْسُ عَلَيْهِ دَلِيلًا” - “Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin? İsteseydi onu sükûnete erdirirdi. Sonra Biz güneşi, ona delil kılıp yavaş yavaş kendimize çekmişizdir”.

“Şems’in ne olduğunu bilir misin? Nûr-i muhammedî’dir ki meşrûk-i ezeli cihetinden gelmektedir. Mehtâb’ın hangisi olduğunu biliyor musun? Azâzîl’in siyâh nûrudur ki mağrîb-i ebedî’den dışarı çıkmaktadır. ‘Ve’t-tûr’, ‘Ve’t-tîni’, ‘Ve’l-leyli’ ve ‘Ve’d-duhâ’ gibi ifâdelerle ‘senin cemaline’, ‘senin güzel yüzüne’, ‘senin cân-i pâkına’, ‘senin boy ve endâmına’; ‘Ve’l-leyli’ ifâdesiyle de ‘senin anber kokulu zülûflerine, senin hindu gibi saçlarına’ yeminler olsun, denilmektedir”.²⁵

Hemedânî’nin “duhâ”, “leyl” gibi Kur’ânî tabîrleri Hz. Peygamber’e yormasının kendisinden sonra gelen **Mevlânâ** ve **Abdülkerîm Cîfî** gibi âriflerin yorumlarında da yer bulunduğunu görüyoruz.

Mevlânâ’ya göre “kuşluk vaktine yemin” Mustafâ’nın gönlünün nûrudur. Allah kuşluk vaktini sever, bu söz de kuşluk çağı O’nun aksi olduğundandır. Yoksa fânî olan şeye yemin hatâdır. “Geceye andolsun”dan maksat da Mustafâ’nın ayıp örtücülüğü, toprağa mensûp olan cismidir. Kuşluk çağının güneşi, o gökten doğdu da gece gibi olan tene “Rabbin seni terk etmedi” dedi. Belânın tâ kendisinden vuslat meydana geldi. “Sana darılmadı da”(Duhâ: 3) sözü de o tatlılıktan zuhûr etti. **Mevlânâ**’nın *Dîvân-ı Kebîr*’inde yer alan: “Andolsun kuşluğa’ süresini okudun mu güneşi gör; ‘Hiçbir şey O’nun benzeri değildir’ (Şûrâ: 11) âyetini okuyunca da altın mâdenini gör” ifâdeleriyle ilâhî zât ve hakikat-i muhammediyye arasındaki irtibâta işâret edilmektedir.²⁶

Aynü’l-Kudât, hakikat-i muhammediyye’yi Zât-ı Bârî’nin tevhid nişânesi ve şâhidi olarak değerlendirir. Nitekim sûfi şiirinde yârin yüzündeki “ben” umumiyetle ehadiyyet mazmûnu olarak kullanılır. Varlık mertebeleri içerisinde taayyün-i evvel’e denk gelen hakikat-i muhammediyye mertebesine “ehadiyyet” mertebesi de denilmektedir. **Hemedânî**, şu iki beyit ve izahıyla durumu şöyle tersim eder:

آن را که دلیل ره چگون مه نیست   او در خطر است و خلق از او آگه نیست
از خود بخود آمدن ره می کوتاه نیست   بیرون ز سر دو زلف شاهد ره نیست

“Yol rehberi, ay gibi parlak olmayan kişi tehlikededir ve halkın ondan haberi yoktur. Kendinden kendine gelmek de kısa bir yol değildir. Şâhidin iki zülûfünün ucundan başka da yol yoktur.”²⁷

Hemedânî bu şiirde geçen şahid ve zülûfler hakkında şöyle bir açıklama yapar:

“Ey azîz bu ‘şâhid’in hangisi olduğunu biliyor musun? Şâhidin zülfü nedir? ‘Had/yanak’ ve ‘hâl/ben’ hangi makâmdır? Seyr ü sülûk’a başlayan için bâzı makâmlar ve manâlar vardır ki onları sûret ve cismâniyyet âlemine arz ettiğinde onlarla ünsiyet peyda edersin; harfler ve ibâreler kisvesi dışında şâhid, yanak, ben, zülûfleri ifâde etmenin ve göstermenin mümkün olmadığını görürsün. Meğer bu beyitleri hiç işitmedin mi?

خالیست سیه بر آن لبان یارم   مهریست ز مشک بر شکر، پندارم
گر شاه حبش بجان دهد ز نهارم   من بشکنم آن مهر و شکر بردارم

Bir siyah ben vardır o yârimin dudakları üstünde/Şekerin üstünde miskten bir mühür vardır/Şayet şâh-ı habeş cândan bana verirse/o mührü kesinlikle kırarım ve şekerini çıkartırım.²⁸ Ne dinlediğinin farkında mısın, ey azîz? “Siyah ben”i, ‘Lâ ilâhe ille’l-İlâh’ çehresi üzerinde hatmedilmiş ve resim edilmiş ‘Muhammed Resûlullah’ın mührü olarak bil.

²⁵ *Temhidât*, s. 20 ve s. 126-126.

²⁶ Bkz. **Sâfi Arpaguş**, *Mevlânâ ve İslam*, Vefâ Yayınları, İstanbul: 2007, s. 335.

²⁷ *Temhidât*, s. 28-29

²⁸ a.g.e. s. 29.

Şâhidin yanağı ‘ben’siz/nişânsın kemâl sahibi olamaz. ‘Lâ ilâhe ille’l-lâh’ yanağının cemâli ‘Muhammedun Resûlullah’ ben’i olmaksızın asla kemâl sahibi olamaz. Görmez misin ki yüz binlerce âşığın cânı bu şâhidin ben’ine üşüşmüşlerdir. İnsanlar ile likâu’l-lâh arasında sadece bir perde kalmış olur. Bu perdeyi aştı mı likâu’l-lâh’tan gayri bir şey kalmaz. Bu tek perde hangisidir peki? ‘Şâhidin iki zülûfünün ucundan başka da yol yoktur’ mısrası işte bu makâmdır. Bilmem bilir misin ‘şâh-ı habeş’ hangisidir? “Lâilâhe”nin perdedârıdır ki ona ‘İblîs’ diye isim verirsin. Ki onun işi gücü ‘iğvâ’dır. Gıdası da ‘lânet’tir ki: “İzzetine yeminler olsun onların hepsini şaşırtıp (bedenlerine esir kılarak) saptıracağım” (Sâd: 82) demiştir. Ne dersin, şâhid zülûfsüz güzel olabilir mi?! Şâyet sâlik yoluna devam ederse önüne iki ışık çıkacak: bunlardan birisi “hâl/ben” ile ifâde edilmektedir diğeri de “zülûf” ile. Biri Mustafa’nın (s.a.v) nurudur diğeri de İblîs’in. Ve ebede kadar sâlikin bu ikisi ile işi vardır”.²⁹

Aynü’l-Kudât bu beyânlarıyla kelime-i tevhîdteki “Lâ ilâhe ille’l-lâh” kısmı ile “Muhammeden Resûlullah” kısmının birbirilerinin şâhidi olduğuna dikkati çeker. Hz. Peygamber’in tevhîd akidesinin en büyük şâhidi olduğuna vurgu yapar. İblîs’in de Hz. Peygamber’in cemâlînin ve değerinin anlaşılması için var olduğunu belirtir.

Hemedânî bu beyânâtından sonra tarîkate giren mürîde ve seyr ü sülûka başlayan sâlike şu tavsiyelerde bulunur:

“İşte bu durumda mürîd için bâzı âdab bulunmaktadır. Bu âdâbtan birisi de –bildiğin üzere pîr’de masumluk ve taât aramamaktır. Diğeri de; sûret ve ibâre ile talep etmemek ve çeşm-i ser ile (kafatasındaki gözle) görmemektir. Şâyet mürîd böyle bakarsa onu et ve deriden oluşan mücerred bir kalıp şeklinde görür. Oysaki onun ilim ve marifetinin özüne ancak çeşm-i dil (kalp gözü) ile müttâlî olunabilir. Ne dersin?! Nitekim Ebû Cehil, Ebû Leheb, Utbe ve Şeybe Hz. Muhammed Mustafa’yı çeşm-i ser ile zâhiren gördüler. Onların; Ebûbekr’in, Ömer’in, Osmân’ın ve Alî’nin gördüğü dîde-i dilleri (kalp gözleri) yoktu. Nitekim Cenâb-ı Hak Kur’ân-ı Kerîm’de onların görmediklerini beyân etmiştir (bkz. A’râf: 198)”.³⁰

Hemedânî Hz. Muhammed’in hakîkatini anlatırken onu aynı zaman da ehl-i kalp için bir Pîr olarak ele alır. Ve bu Pîr’in; Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali gibi mürîdlerine manevî bilgiler ve nûrânî feyizler aktardığını belirtir. Bu nûr akımının sonraki dönemlerde de velâyet sistemiyle devam ettiğini ifâde eder. Mürîdin araması ve talep etmesi gereken “hakîkat ve manâ pîri”dir, “sûret ve kalıp pîri” değil. Çünkü mürîd, pîrin müşâhedeinde yüzbinlerce fayda bulabilir.³¹ **Aynü’l-Kudât**, *Şekva’l-Ğarîb* isimli eserinde velâyet ve kerâmet konusunu işlerken dört halifenin bu konudaki kerâmet ve gaybî bilgilerini zikreder.³²

Hemedânî’ye göre; pîre bağlanan mübtedî mürîdin riâyet etmesi gereken bir diğere edeb te pîrin huzûr ve gaybetine dikkat etmesi; sûretinin huzûrunda müeddeb olması, sûretinin

²⁹ **Temhîdât**, s. 30, **Hemedânî** dokuzuncu temhîdte de **Hallâc-ı Mansûr**’un “ماصَحَّتِ الْفُؤُةُ إِلَّا لِأَحْمَدَ وَإِبْلِيسَ” – “Fütüvvet ancak Ahmed ve İblîs için gerçekleşmiştir” sözünü zikrederek ikisinin civanmert ve âşık olduklarını belirtir. Geri kalanların bunların yolunda yürüyen çocuklar olduğunu söyler. (bkz. **Temhîdât**, s. 223.

³⁰ **Temhîdât**, s. 31-32.

³¹ **Temhîdât**, s. 31-32.

³² Bkz. **Aynü’l-Kudât-ı Hemedânî**, **Ebu’l-Meâlî Abdullah b. Muhammed**, *Şekvâ’l-Ğarîb ani’l-Evtân ilâ Ulemâi’l-Büldân*, (thk: Afif Useyrân), Dâr Byblion, Paris: 2005, s. 8-9.

gaybı esnasında da sûreten hazırmış gibi mürâkib olmasıdır. Mürîd-i müntehînin indinde ise huzûr ve gaybet yeksândır.

“Şunu duymadın mı? Muhammed Mustafa’yı (s.a.v) Allah Teâlâ’nın önüne götürme zamanı için vâde günü gelince Abdullah Zeyd Ensârî’nin bir çocuğu yanına varıp Hz. Peygamber’in irtihâlini kendisine haber verdiğinde: “Bu gözlerimin Mustafa (s.a.v)’den sonra kimseyi görmesini istemiyorum” demiş ve şöyle dua etmiştir: ‘ey Allah’ım benim iki gözümü kör et’ demiştir. Cenâb-ı Hak dahî duâsına icâbet buyurup o saat içerisinde kör etmiştir. Malûm olan hakîkatlerden birisi de şudur ki Ebûbekir, Ömer, Osman ve Alî’nin (radiya’l-lahü anhüm) aşkı bunun binlerce katı idi. Peki niye onlar böyle bir manâyı zihinlerinden geçirmedi? Ey azîz zîra Abdullah Zeyd, Muhammed Mustafa’nın zâhir ve sûretinden besleniyordu ve tadıyordu. Bunun için ‘gaybet-i sûret’ hâsıl olunca ‘mevt-i çeşm’ de hâsıl oldu. Ebûbekir’in yemek ve gıdası ise Muhammed Mustafa’nın cân û gönlünden idi ki bundan dolayı: ‘Allah’ım benim kalbime döktüklerini ben de Ebûbekir’in kalbine döktüm’ buyrulmuştur. Böylece Ebûbekir’e cân gıdasını vermişlerdir”.³³

Aynü’l-Kudât pîr ile mürîd arasındaki bu nevi ilişkiye Veysel Karenî’yi örnek verir. Ona göre; Karenî, Muhammed Mustafa’nın hakîkatini gördüğü için onun (s.a.v) sûretine yönelmemiştir. Zîra görmekten maksat sûret-i manâdır. Manen görmek hâsıl olunca sûret artık perde oluverir. İlim dünyasında ve halk arasında yaygın olan “anne sevgisi” bahsi için farklı bir boyutunu teşkil eder. **Hemedânî**, zamanın ulemâ-i nâ-resîdesi Veysel Karenî bahsinde “anne” övrünü öne sürdüklerini ancak bu “anne”nin bilinen anne değil asıl anne olan “وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ” –Kitapların anası O’nun katındadır” (Râd: 39) manâsında bir anne olduğunu iddia eder.³⁴

Hemedânî, Veysel Karenî’nin Hz. Peygamber’in sûretini görmeye fazla ehemmiyet vermemesinin asıl nedeni; onun “ummü’l-kitâb”taki hakîkat-i muhammediyye’yi gördükten sonra artık çocuk mesâbesinde olan bu dünyevî sûreti görmeye ihtiyacının kalmamasıdır. Nitekim o bu durumu Leylâ ve Mecnûn’un meşhûr hikâyesi ile daha açık hâle getirir. Rivâyete göre; Mecnûn’a; “Leylâ geldi” derler, o da: “ben kendim Leylâ’yım” der.³⁵

Hakîkat-i muhammediyye mertebesine mutlak vücûd açısından bakıldığında “halk/yaratma” ancak bu mertebeden sonra başlamaktadır. Varlık özü bakımından “bir” olduğu için “birden ancak bir çıkar” sözü bu biricik tecellîyi ifâde eder. Binâenaleyh bu mertebe “lâ-taayyün” diye de bilinen zât mertebesinin zâhiri, lâ-taayyün ise hakîkat-i muhammediyye’nin bâtını olduğundan ikisi de aynı hakîkatin ön ve arka yüzleri olmaktadır.³⁶

Aynü’l-Kudât, kâinâtın varlık bakımından Hz. Peygamber’e olan medyûnluğu ifâde ettikten sonra mü’minlerin de gaybtan bilgileri ondan elde etmeleri cihetinden ona minnettâr olduğunu vurgular. Bir başka ifâde ile hakîkat-i muhammediyye’yi ontolojik olarak açıkladıktan sonra bir de ilmin kaynağı olarak epistemoloji cihetinden değerlendirir.

Hemedânî, Âl-i İmrân süresinin: “Allah, mesajlarını onlara iletmek, onları arındırmak ve onlara ilahi kelâmı ve hikmeti öğretmek için içlerinden kendilerinden bir elçi çıkararak müminlere lütufda bulunmuştur; hal buki daha önce apaçık bir sapıklık içinde bulunuyorlardı”

³³ *Temhîdât*, s. 33-34.

³⁴ Bkz. *Temhîdât*, s. 35.

³⁵ Bkz. *Temhîdât*, s. 35.

³⁶ Bkz. **Mahmud Erol Kılıç**, *İbn Arabî Düşüncesine Giriş, Şeyh-i Ekber, Sûfî*, Kitap, 3. Baskı, İstanbul: 2011, s.299.

âyet-i kerîmesini; tezkiye, tâlîm, kitap ve hikmet cihetleri ile ele alır. Âl-i imrân 164'te geçen “yetlü aleyhim âyâtihi/ilâhî kelâmı onlara okur” ifâdesini “ahval-ı ahreti, şerh-i tâat û maâsiyi, beyân-ı helâl û harâmı” yapar şeklinde tefsîr eder. Yani bir peygamber’in insanlara minnet ve merhametini; “onlara gayba dâir bilgiler sunması” şeklinde açıklar. “Yuallimühümü’l-kitâbe ve’l-hikmete/Onlara kitâbı ve hikmeti öğretir” ibâresini de “saâdete vesîle olacak tâat ve evsâf-ı hamîdeyi ledûnî ilim cihetinden ta’lim buyurur” şeklinde yorumlar. Nitekim Cenâb-ı Hak: “Biz ona indimizden bir rahmet vermiş ve yine onda katımızdan (esmâ ve sıfât mertebesinden) ilim açığa çıkarmıştık” (Kehf: 65) buyurur. Hak Teâlâ: “Yüzekkihim/Onların nefisini tezkiye eder” ifâdesi ile nefis terbiyesini kast eder. Yukarıda bahsi geçen “rahmet” varlık açısından iken (ontolojik) ikinci “minnet ve merhâmet” ise bilgi ve hikmet açılarından (epistemolojik). Ebû Cehil ve Ebû Leheb gibi kâfirler de ontolojik olarak onun rahmetinden istifâde ederken epistemolojik cihetten ise daha çok mü’minler yararlanmıştı. **Hemedânî** bu durumu şöyle bir örnek ile açıklar: “Güneş aydınlattığında bütün cihânı rahatlatır ve cümle âlemlere rahmet olur. Şâyet külhân’a yansırsa çirkin kokular ortaya çıkar, gülşen’e vurursa güzel kokular yayılır. Bu durum güneşin noksanlığını göstermez, aksine eşyanın asl ve cürümlerinin noksanlığına işâret eder. Su balık için hayat kaynağı iken bâzıları için de boğulma sahasıdır”.³⁷ Nitekim İnsân-ı Kâmil de güneş gibidir, ayna gibidir, bakana göre farklı yansımalarda bulunur.

Hemedânî, “من عرف نفسه فقد عرف ربه” hadîsinde geçen “nefs” kelimesini “لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ” – “Andolsun, size, nefislerinizden bir Peygamber geldi” (Tevbe: 128) âyetinde geçen “enfüsiküm” tabîri ile irtibâtlandırıp insanlardan “nefislerini tanıyanları”, hakîkat-i muhammediye’ye muttâli olanlar olarak telakkî eder. Şâyet bir insan bu makâma varırsa; mârifet şarabını içer ve mestliğin zirvesine varır ve böylece muhammedî nefis onda tecellî eder. Her kim mârifet-i nefisini hâsıl ederse mârifet-i nefis-i muhammed onun için hâsıl olur. Bunun neticesinde de mârifet-i zâtî’l-lâh mertebesine geçiş yapar. Nitekim Hz. Peygamber; “Beni gören Hakk’ı görmüştür” buyurmuştur. Yani beni gören Allah’ı görmüştür. Allah’ı tanımayan Muhammed’i de tanımamıştır. Bir kişiye mârifet-i nûr-i muhammed hâsıl olursa o âdetâ Cenâb-ı Hak ile bey’atte bulunmuştur. Zîra “Sana bey’at edenler gerçekte Allah’a bey’at etmektedirler” (Fetih: 10) buyurulmuştur. **Hemedânî**’ye göre böyle bir sâlikin dünya ve ahiret işi kemâle erer: “Bugün size, dininizi kemale erdirdim” (Mâide: 3) buyurulmuştur.³⁸ Kemâle eren sâlik’in mârifetullah içerisinde kendinden öyle bir geçer ki ne ârifî tanır ne de mârûfu. İşte bundan dolayıdır ki Ebûbekir-i Sıddık (r.a): “İdrâki derk etmekten âciz olmak da idrâktir” demiştir. Yani mârifet ve idrâk öyle bir şeydir ki ârifî tamamen yutar, artık ârif müdrük olup olmadığını idrâk edemez hâle gelir. O’nun bî-çûn olan zâtını idrâk için her kese yol verilmez. O’nun zâtına dâir mârifete tâlip olan, nefsinin hakîkatini ona âyine yapıp o aynaya bakmalıdır ki “nefs-i muhammed”i (a.s) tanısin. Şâyet sâlik muhammed’in nefisini âyine yaparsa aynada Hakk’ı görür. Nitekim: “Mîrâc gecesinde rabbimi en güzel sûret üzere gördüm” buyurulmuştur.³⁹

Hemedânî, “İlim talep etmek her Müslüman erkek ve kadına farzdır” ve İlim çin/sîn de bile olsa arayınız” hadis-i şerîflerinden yola çıkarak manevî ilimlerin kaynağı olarak “nûr-i muhammedî”yi gösterir. **Hemedânî**’ye göre ilim çin’de bile olsa bunu talep etmek her

³⁷ Temhîdât, 183.

³⁸ Temhîdât, s. 56-57 ve s. 183-184.

³⁹ Temhîdât, s. 58.

Müslüman üzerine farzdır. Çîn/sîn ilmi Mekke’de olan bir denizdir, diyen **Hemedânî** bu Mekke’nin de “Allah’ın ilk yarattığı benim nûrumdur” hakîkati olduğunu beyân eder. Ayrıca; “Sâd, hakîkatini hatırlatıcı Kur’ân’a yemin olsun” (Sâd: 1) âyetinde geçen ve hurûf-i mukâtaadan olan “sâd”ı çîn/sîn ile te’vîl eder.⁴⁰ **Hemedânî** ardından Allah tarafından nûr-i muhammedî vasıtasıyla öğretilen manevî bilgiler hakkında şöyle der:

“Ne dersin?! Allah’ın zât ve sıfâtı, bir varlık için ilim dâiresine girebilir mi? giremez mi? Evet! Şâyet ilm-i ilâhî ile tahalluk söz konusu olursa yani; “Allah’ın ahlakıyla ahlaklanınız” sözü gerçekleştirilirse bu olabilir. Zira o esnâda “Fem-i muhsinime bir katre damlatıldı, onunla ilm-i evvelîn ü âhirîn’i öğrendim” nasîbi kalbin ağzına damlatılır. Böylece: “Biz ona indîmizden bir rahmet vermiş ve yine onda ledünnümüzden/katımızdan (esmâ ve sıfât mertebesinden) ilim açığa çıkarmıştık” (Kehf: 65) durumu gerçekleşir. İlm-i ledunî, ilm-i hüda olup bütün insanlara gizlidir. Bu ilmin müeddibi, “Rabbim beni en güzel şekilde eğitti” ifâdesinde de belirtildiği gibi Cenâb-ı Hak’tır. Bu ilmin muallimi de; “er-Rahman, Kur’ân’ı öğretti” (Rahmân: 1-2) âyetinde belirtildiği gibi Allah’tır”.⁴¹

Hemedânî, insanların gayb âlemlerinden habersiz kalmalarını; onların dünyaya kul olmalarına, nefislerini terbiye etmemelerine, bilgide de zâhirperet olmalarına bağlar. Bir hadîs-i şerîf’i delîl getirerek “hakîki bir mü’min”in arş’ı, ahvâl-i kıyâmeti, cenneti ve cehennemi idrâk edebileceğini ifâde eder:

“Cemâl-i islâm’ı neden görmüyoruz, biliyor musun? Çünkü putperestiz ve nefs-i emmâremizi ilâh edinmişiz de ondan. İşte bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber: “Helâk olası dînar, dirhem ve kadının kulları” buyurmuştur. Ayrıca günün birinde Hz. Peygamber: ‘Yâ Hârise! Nasıl sabahladın?’ diye sormuş o da: ‘Tam bir müslümân olarak’ diye cevap vermiş. Hz. Peygamber (s.a.v) onu imtihân etmiş, ‘Her hakkın bir hakîkatı vardır’ buyurmuştur. Ardından: ‘Peki, söyle bakalım senin bu söylediğinin hakîkatı nedir?’ buyurdu. Hârise kalıp diliyle şunları söyledi: ‘Dünyadan vazgeçtim. Gecelerimi uykusuz geçiriyorum, gündüzlerimi de susuz. Dünyanın altını, mederi ve haceri indimde yeksândır’. Bu sûretin nişânesiydi tabîatiyle. Peki, cânın hakîkatinden ne nişânler verdi? Dedi ki: ‘Ben adeta Rabb’imin arş’ını açıkça seyretmekteyim. Öyle ki birbirlerini ziyaret etmekte olan cennet halkı ile ağlayıp dövünmekte olan cehennem halkını görür gibi oluyorum’. Hz. Peygamber ondan bunları işitince onun mü’min olduğunu anladı ve: “İsâbet ettin, elde ettiklerini bırakma!” dedi”.⁴²

Hakîkat-i Muhammediyye’nin Karşısında İblîs’in Durumu:

Hemedânî düşüncesinde çok önemli yer tutan bir unsur da hakîkat-i muhammediyye’nin hemen ardından zuhûr eden ve ona karşıt olan iblîs’in hakîkatidir. Ona göre nasıl ki "ak"ın anlaşılması için "kara"ya ihtiyaç varsa hakîkat-i muhammediyye’nin güzelliklerinin anlaşılması için İblîs’e ihtiyaç vardır. Hz. Peygamber Cenâb-ı Hakk’ın Cemâlî sıfatlarının mazharı iken İblîs ise Celâlî isimlerin mazharıdır:

“Ey azîz! Kibriyâü’l-lâh’ın noktası ne zaman ki zât-ı ehadiyyet’ten kademini lem yezel ve lem yezâl dâiresine koyar hiçbir yere nüzûl etmeden kendi sıfât sahrasını zât mertebesinde gösterir. İşte bu durumda O, “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik”

⁴⁰ *Temhîdât*, s. 65.

⁴¹ *Temhîdât*, s. 66.

⁴² *Temhîdât*, s. 68-69.

(Enbiyâ: 107) şeklinde Cemâlî ve: “Ve artık ceza gününe kadar lanetim üzerindedir senin” (Sâd: 78) şeklinde de Celâlî olan varlıktan gayri değildir”.⁴³

Aynü'l-Kudât'a göre şeytânın hakikat-i muhammediyye karşısında her hangi bir te'sîri yoktur. Bu hakîkate müttalî olanlar şeytânın çekim alanına girmez. Hatta tam tersine şeytân onun egemenliği altına girer. Ona göre İblîs'in saltanatı ve te'sîri tenbeller ve nâ-ehiller üzerinde hâkimdir. Muhlislere karşı her hangi bir yetkinliğe sahip değildir. “Onun sultası, sadece, kendisini velî edinenler ve Rablerine ortak koşanlardır” (Nahl: 100).⁴⁴

Seyr û Sülûk Açısından Nûr-i Muhammedî:

Hemedânî seyr û sülûk menzilleri açısından nûr-i muhammediyye'nin ehemmiyetini ve bu seyr esnâsında olanları şöyle resm eder:

“Muhlis olan sâlik seyr û sülûkü esnasında öyle bir yere ulaştırırlar ki kendisine ‘nûr-i muhammedî’ arz edilir. İşte sâlik bu nûr içerisinde “ille'l-lâh”ın ne olduğunu anlar. ‘Arefe nefsehü’ sâyesinde nûr-i muhammed hâsıl olur ve ‘arefe rabbehü’ ile ödüllendirilir. Mâlesef şâyet sâlik bu mertebede ‘muhammeden resûlullah’ın nûrunu ‘lâ ilâhe ille'l-lâh’ nûruna makrûn ve muttasıl görmezse şirke girer. Zîra ‘Kesinlikle, eğer şirk koşarsan, mutlaka yaptıkların boşa gidecek’ (Zümer: 65) buyrulmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber: ‘Şirk ve şekk'ten sana sığınırım’ buyurmuştur. Bu şirkin ne olduğunu biliyor musun? Allah'ın nûrunu ‘Muhammeden Resûlullah’ın nûrunda yani Cenâb-ı Hakk'ı ‘Muhammeden Resûlullah’ın cân aynasında görmek şirktir işte. ‘Rabbimi mîrac gecesinde en güzel bir sûret üzere gördüm’ sırınca sâlik-i mübtedî, hakikat-i muhammediyye mertebesi olmadan Allah'ı göremez. Fakat ne zaman ki müntehî olur ‘nûr-i muhammedî’yi ortadan kaldırır, ‘Yüzümü öyle bir zâta döndürdüm ki’ (En'âm: 79) onun vaktinin nakdi olur, ‘Muhlis olarak ancak O'na ibâdet ederiz’ sırrı onun kible-i ihlâsı olur. Zîra o artık ‘muhâmeden resûlullah’ın nûrunu Allah'ın nûru altında mütelâşî ve makhûr görür. Sâlik-i müntehî ilk önce ‘Lâ ilâhe ille'l-lâh’ nûrunu ‘muhammeden resûlullah’ mertebesinde âdetâ bir güneşin içerisinde bir mehtâb olarak görür. Sonrasında da ‘nûr-i muhammedî’yi Allah'ın nûru içerisinde âdetâ mehtâbın nûru içerisinde yıldızların nûru gibi görür. Mâlesef sen ‘Lâ ilâhe ille'l-lâh’ derken harfleri dillendiriyorsun ve işitiyorsun, oysaki Bâyezid böyle bir durumdan dolayı tevbe etmektedir: ‘İnsanların tevbesi günahlardan dolayıdır, benim tevbem ise lâ ilâhe ille'l-lâh sözündendir’.⁴⁵ (...) Bu makâmda cihetler ortadan kalkar ve cândan ne gelirse o şey kible olur artık. ‘Her nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zatı) oradadır’ (Bakara: 115) gerçekleşir ki orada ne gece vardır ne de gündüz. Beş vakit namazı nasıl bulabilsin? Zîra Rabbimin katında sabah ve akşam yoktur’. Âh ne yapalım bu zamanın eşkiyâlarının, câhil âlimlerinin, yetişmemiş çocuklarının elinden ki bu usûl ve hesabı ‘hulûl’ sayarlar! Böyle hulûl'nin ayaklarının altındaki toprağa can kurban!!!”⁴⁶

Hemedânî kenz-i mahfî hadîsinden yola çıkarak Cenâb-ı Hakk'ın rahmet hazînelerinden hem-sohbet olanları nasiblendirdiğini ve halkın da bunların duâ ve bereketlerinden istifâde ederek belâlardan ve sıkıntılardan kurtulduklarını, kıyâmet gününde de Cenâb-ı Hakk'ın rahmetini dağıttıklarını, her birisinin azâba müstahak olan yetmiş bin mahbûbu cennetlik yaptığını ifâde eder. Kenz-i mâhfi'nin de zekâtının olduğunu ve bunun

⁴³ Temhîdât, s. 73.

⁴⁴ Temhîdât, s. 75

⁴⁵ Temhîdât, s. 76-77.

⁴⁶ Temhîdât, s. 83.

“Rabbiniz merhamet etmeyi kendisine yazdı” (En’âm: 54) icâbınca rahmet hazînelerinden ödeneceğini belirtir:

“Peki, bu hazînenin zekâtını kime verirler ve kim alacak? Ah ne güzel! “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik” (Enbiyâ: 107) âyeti bu soruya cevabı açıkça vermektedir. Ve o da bunu hem dünyada hem ahrette umûm halka dağıtmaktadır”.⁴⁷

Hemedânî burada ontolojik bir dağıtımdan bahseder ve hakikat-i muhammediye olmadan insanların semâvât ve arzın nûru olan Allah’ı idrâk edemeyeceklerini söyler. Cenâb-ı Hak’ın ancak onun penceresinden idrâk edilebileceğini iddia eder. Ona göre, insanlar Allah’ı, esmâ ve sıfâtlarını, kâinatı idâresini ve gaybî konuları bir paygamber sâyesinde öğrenir:

“Semâvât ve arzın nûru Allah’tır” (Nûr: 35) hakikatinin güneşi ‘Muhammed Resûlullah’ın cemâl âyinesi olmaksızın gözleri yakar. Ancak ayna vasıtasıyla güneşin cemâlî sürekli mütâlaa edilebilir”.⁴⁸

Hiz. Peygamber’in Melekler’den Üstün Olması:

Aynü’l-Kudât, bir hadîs-i şerîf’ten yola çıkarak Hiz. Peygamber’in Cebrâîl gibi meleklerden de üstün olduğunu ve Hiz. Peygamber ile Cenâb-ı Hak arasında sadece bir perdenin olduğunu ifâde eder:

“Peki, Hiz. Peygamber için aşkta ayna ne olabilir ki? Dinle ve Hak Teâlâ’dan duy: ‘Andolsun o, Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını gördü’ (Necm: 18). Hiz. Ebûbekir: ‘Yâ Resûlellah! Bu âyet-i kübrâ nedir?’ diye sordu. Hiz. Peygamber: ‘Ben rabbimi aramızda yeşil bir bahçede beyaz bir yakuttan oluşan bir perdeden başka hiçbir perdenin olmadığı bir yerde gördüm’. Nitekim Hiz. Peygamber (s.a.v), Cebrâîl’e: ‘Sen rabbimi gördün mü?’ diye bir soru sordu. Cebrâîl dedi ki: ‘Benimle onun arasında nûrdan yetmiş perde vardır. Şâyet birisi kadar yaklaşırsam yanarım’”.⁴⁹

Aynü’l-Kudât, Cenâb-ı Hak ile kulu arasındaki perdeleri izâh ederken Hiz. Mûsâ’nın Cenâb-ı Hak ile olan mukâlemesini delîl getirir. Kasas Süresi’nin otuzuncu âyeti ve Meryem Süresi’nin elli ikinci âyetinden yola çıkarak Hiz. Mûsâ’nın kâbiliyyet ve istîdâdlarını, Hiz. Peygamber sâyesinde elde ettiğini ifâde eder.

“Ey azîz bak bakayım Mûsâ’ya (a.s) ne diyor: ‘Fısıldaşan kimse kadar (kendimize) yaklaştırdık’ (Meryem: 52).”

Hemedânî, Mucâhid’in bu âyetin tefsîri bahsinde: “arşın yücelerinde nûr ve zulmetten yetmiş hicâbın olduğ”nu belirttiğini söyler. Mûsâ (a.s) bu hicâbların hepsini geride bırakmak sûretiyle kendisi ile Allah Teâlâ arasında tek bir perde kalıncaya kadar seyrini devam ettirir:

“(Hiz. Mûsâ) Dedi ki: ‘Rabbim, bana (Kendini) göster, Sana bakayım’ (A’râf: 143). Mûsâ (a.s) bir ses işitti: ‘Mübârek yerdeki, vadinin sağ tarafında bulunan ağaç yanından kendisine: ‘Ey Musa! Benim, ben. Âlemlerin Rabbi olan Allah!’ diye seslenildi’ (Kasas: 30). İşte bu ağacı Muhammed’in nûru olarak bil ki kelâm ve rû’yeti onun vasıtasıyla ancak görebilirsin ve işitebilirsin.”⁵⁰

⁴⁷ Temhîdât, s.90

⁴⁸ Temhîdât, s. 103

⁴⁹ Temhîdât, s. 103

⁵⁰ Temhîdât, s. 104.

Peki, yollara niye bu perdeler konulmuştur? şeklinde bir soru yönelten **Hemedânî**, bunun nedeni olarak da; “aşıkların gözleri günden güne pişsin ve Allah ile karşılaşmaya güç yetirebilsin” şeklinde açıklar. Hatta mecâzî aşkların da bu yüce aşka hazırlık mesâbesinde olduğunu belirtir. **Hemedânî** ayrıca Hz. Peygamber’in yüce rûhâniyetinden dem vurarak aslında onun bu dünya ile fazla işinin olmadığına vurgu yapar. Üstelik “Dünyanızdan üç şey bana sevdirdi” hadisinden yola çıkarak bunu izâh etmeye çalışır. Yani bu üç şey olmasaydı onun bu dünyada karar kılması mümkün değildi. Kalıptan oluşan bu üç bağla ancak altmış yaş halkın zahmetini çekebildi. Aksi takdirde dünya nerede? O nerede?! Der.⁵¹

Hakikat-ı Muhammedî ve Kenz-i Mahfî:

Hemedânî hakikat-i muhammediyye’yi kenz-i mahfî hadîsi ile irtibâtlandırıp “ahbebtü” ifâdesinden neş’etle yaratmanın sebebi olarak aşkı gösterir, der ki:

“ ‘Allah aşkı’ cânın cevheri, ‘bizim aşkımız’ da O’nun varlığının arazıdır. Şâhid ve meşhûdun aşkı bir olunca şâhid meşhûd olur meşhûd da şâhid olur. Sen bunları hulûl sayıyorsun oysaki bu hulûl değil tevhdin kemâlidir. Muhakkiklerin indinde bundan başka bir mezhep yoktur. Zîra muhibbân-ı Hüdâ’nın mezhebi Allah’a giden mezheptir ve onlara bu yolda Şâfiî, Ebû Hanîfe ve gayrihinin mezhebi üzere değillerdir. Onlar aşk ve Allah mezhebini tâkip ederler. Ne zamanki Allah’ı görürler likâullah onların dini ve mezhebi olur. Likâ-ı Muhammed ile karşılaştıklarında da bu onların îmânı olur. İblîs’i görme makâmı da onların mezhebine göre küfürdür”.⁵²

Hemedânî, eserlerinde **İbn-i Sînâ**’ya ayrı bir önem atfeder ve onu bir sûfî olarak görür. Filozofların anâsır-ı erbaa anlayışını varlığın mertebeleri açısından ele alır ve yaratılış unsurlarını bir hadîs-i şerîf eşliğinde şöyle değerlendirmeye tâbi tutar:

“Hz. Âişe-i Sıddıka’dan rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: ‘Allah Teâlâ rûhları ve melekleri izzet nûrundan, cinleri de izzet nârından yaratmıştır’. Ey azîz! Çalışırsan rûhlar âleminde öyle bir yere varırsın ki bu cihandaki anâsır ve tabîatlardan gayrı başka cihanların anâsır ve tabîatlarının olduğunu fark edersin. Nasıl ki unsurlar bu cihanın bağları olduysa bunların dörtlü hakikatları diğer cihânın da bağları ve kıyımları olmuştur. İşte o zaman **Şeyh Ebû Alî Sînâ**’nın: ‘Anâsır-ı Erbaa kadîmdir’ sözünü mâzûr görürsün. Aslında onun bu ‘anâsır-ı kadîm’den kastı cennetin hakîkî unsurlarıdır, kevn ü fesâd âlemi olan dünyânın unsurları değil. Mâlesef insanlar bu konuda çok sathî kalmışlar, bu manâ ve hakîkatten çok uzağa düşmüşler”.⁵³

Hemedânî’nin de bu pasajda bahsettiği gibi sûfilerin nazarında farklı âlemlerin kendilerine has anâsırı var ve her biri kendi nev’ine münhasırdır. O, gayb âlemlerindeki unsurların kadîm olduğu görüşüne katılır. O’na göre hakikat-i muhammediyye de gaybî bir hakikat olup kadîmdir.

Hiz. Peygamber’in İsimleri:

Hemedânî, *Temhîdât*’ının sekizinci temhîdinde Hz. Peygamber’in gayb âlemlerindeki isimlerinden yola çıkarak “Muhammed” isminin daha çok dünya ile taallukâtı cihetinden

⁵¹ *Temhîdât*, s. 104

⁵² *Temhîdât*, s. 112-113 ve 115.

⁵³ *Temhîdât*, s. 167

konulduğunu söyler. Meleklerin kendisine “Ahmed” dediğini âlem-i ulûhiyette ise “Allah bilir nasıl bir isme sahip?!” olduğuna dikkat çeken **Hemedânî** Hz. Peygamber’in rûhâniyyetinin ve nûrunun bekâsına vurgu yapar, “Ey Peygamber! Şüphesiz ki biz seni şâhid, müjdeci, uyarıcı, Allah’ın izniyle O’nun (yoluna) çağrıcı ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik” (Ahzâp: 45-46) âyetinde geçen beş ismin Hz. Peygamber’in ismi olduğuna dikkat çeken **Hemedânî** özellikle “sirâcen münîra” ifâdesini vurgular.

Girişte de belirttiğimiz gibi **Aynü’l-Kudât**, *Temhîdât* isimli eserinin büyük bir kısmını hakikat-i muhammediyye’ye ayırmıştır. Bu eser on temhîdten oluşmakta olup onuncu temhîd’in başlığı “Asl û hakikat-i âsumân û zemîn-i nûr-i muhammed (s) û iblîs âmed” (âsumân, zemîn, nûr-i muhammedî ve iblîs’in hakikati hakkında) şeklindedir. Bu bölümün ilk cümlesi “Ve hüve’l-müştemilü ala’l-ğaredi’l-maksûdi beyânühü fi hâzihi’t-temâhidi/Ki bu temhîdlerde beyânı maksûd olan garazları içerisinde barındırır” olarak gelmiştir. **Hemedânî** bu eserini, tasavvufun en zor konularının anlaşılması için giriş ve hazırlık mâhiyetinde kaleme almıştır. *Temhîdât*, âdetâ on anahtar konu mesâbesinde yazılmış bir eserdir. **Hemedânî**, onuncu temhîdin diğer temhîdlerin asıl maksadlarını içerisinde barındırdığını vurgulamak istemiştir. Zîra konusu tamamen hakikat-i muhammediyye’dir ki pek çok tasavvufî meselenin aslıdır. Bu özellik, **İbnü’l-Arabî**’nin *Füsûsu’l-Hikem*’inde de bulunmaktadır. *Füsûs*’un son fassı Muhammed fassı olup diğer fassların sırlarını içerisinde barındırır.

Hemedânî onuncu temhîdde üç önemli konuda bâzı sorulara cevap vermeye çalışacağını belirtir:

Birincisi: “Semâvât ve arzın nûru Allah’tır” (Nûr: 35)

İkincisi: “Allah’ın ilk yarattığı şey benim nûrumdur”

Üçüncüsü: “Mü’min, mü’min’in aynasıdır”.⁵⁴

Birinci konudaki meselelere bakacak olursak bu konuda tefsîr kitaplarında bâzı şeyler söylenmiştir ki ben de benzerlerini söyleyebilirim, der. Hiçbir tefsîrde bu âyetin derin bir tefsîr ve beyânını görmediğini belirten **Hemedânî**:

“Bilmem sen görmüş müsün, görmemiş misin? Ben görmüşüm fakat ‘Kitapların anası O’nun katındadır’ (Râd: 39) diye tavsîf buyrulan kitapta harfsiz ve sessiz görmüşüm. Lâkin bilmiyorum harf ve sesler ile ârâmiliğini nasıl sağlayabilirim!”⁵⁵

Hemedânî’ye Göre “Nûr” Kavramı:

Hemedânî onuncu temhîdin sonunda konumuzun en önemli unsuru olan “nûr” kavramı hakkında bâzı izâhlarda bulunur. Ona göre “nûr” kadîm bir varlık olup zuhûr etmediğinde yok gibi gözükürken aslında hakikî varlığın tâ kendisidir. İlgili kavram hakkındaki sathî değerlendirmelerinden dolayı kelâm âlimlerini sert bir şekilde eleştiren **Hemedânî**, **İmâm-ı Gazzâlî**’den de destek alarak bu kavramı şöyle îzâh etmeye çalışır:

“Şimdi kulak ver ve dinle: Kelâmcılar ve ulemâ-i ceahl derler ki Allah’ı ‘nûr’ diye isimlendirmemek lazımdır. Neden? Çünkü: ‘Nûr iki zaman içerisinde bekâsı olmayan şeyden ibârettir’ ve muhdes bir şeydir. Evet, bu söz doğrudur. Fakat ‘Allah’ın nûru bu cinsten bir nûrdur’ diyen yanlış üzeredir. Zîra O’nun isimlerinden birisi de ‘en-Nûr’dur ki bütün nûrların kaynağıdır. Nitekim nûrların çeşitleri vardır: Güneşin nûru, mehtâbın nûru, ateşin nûru,

⁵⁴ *Temhîdât*, s. 254-255.

⁵⁵ *Temhîdât*, s. 254-255.

cevherin nûru, altunun nûru, lâl'in nûru, firûzenin nûru gibi. Fakat bir nûr daha vardır ki ona 'nûrû'd-dîn' veya 'nûrû'l-ayn' derler. Güneşin nûrundan başka nûr görmeyen birinin yanında başka nûrlardan bahsedilse o bunları kabûl etmez ve inkâr eder. Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid **Muhammed-i Gazzâlî** (r.a) bu konuyu ne güzel beyân etmiştir: 'Nûr eşyânın kendisi ile zâhir olduğu şeydir' yani; 'nûr', şeylerin onun ışığı olmadan görünmediği şeydir. Karanlık nûr ile zâhir olur. Şâyet 'nûr' bu manâda ise 'nûr-i hakîkî' Allah için itlâk olunur, diğer nûrlara ise mecâzen 'nûr' denilir. Âlemdeki cümle mevcûdât ma'dûm idiler, O'nun nûru, kudreti ve irâdesi ile mevcûd oldular. Tıpkı âsumân û zemînin varlığının O'nun kudret ve irâdesi ile var olması gibi. İşte; 'Semâvât ve arzın nûru Allah'tır' (Nûr: 35) bundan gayrı bir şey değildir. Zerreyi zulmette görmek asla mümkün müdür? Hayır, zîra zerrâtın keşf ve zuhûru güneşin doğuşunun varlığına bağlıdır. Güneşin doğuşu yoksa zerrâtın varlığını görmek mümkün değildir, mâdûm gözükür. Nitekim Hz. Peygamber: 'Allah mahlûkâtı zulmetten yarattı ve onların üzerine nûrundan yaydı' buyurmuştur".⁵⁶

Nitekim "Allah semâvât ve arzın nûrudur" âyetinin devâmı şöyle gelmektedir: "O'nun nûru, içinde kandil bulunan bir mişkâta benzer. Kandil, bir cam içerisindedir. Cam, sanki inciden bir yıldızdır" (Nûr: 35). **Hemedânî**, Allah'ın vechinin, seyredenler tarafından camın arkasında bir çıranın ışığı gibi gözüktüğünü ve bu fanusun da bir mişkâta olduğunu ifâde ederek bu mişkâtın seyreden kişinin "cân"ı olduğunu belirtir. Zücâce'nin/câmın nûr-i muhammedî, misbâhın da "Hüve'l-lâhü'l-lezî lâ ilâhe illâ Hü" âyetinde belirtildiği üzere Cenâb-ı Hak olduğunu söyler. İbn-i Abbas'ın da 'nûr-i muhammedî'nin kalbi mişkât olanda bulunduğunu ifâde eder.⁵⁷

Âyetin devamında gelen; "Ne doğuya ne batıya ait olan mübarek bir zeytin ağacından" (Nûr: 35) kısmında geçen "lâ şarkıyyatin ve lâ ğarbiyyetin" ifâdesinin tavsîf ettiği zeytin ağacının da ne dünyevî ne de uhrevî olduğunu ve onun için ezel ve ebedin olmadığını, hepsinin Allah olduğunu gösterdiğini belirtir. **Hemedânî**, ezel ve ebedin beyânını istiyorsan ikinci sorunun cevabına kulak ver ve dinle! der:

"Ey azîz! 'Allah'ın ilk yarattığı şey benim nûrumdur' ifâdesinde geçen 'halaka' fiilinin manâsı Arap dilinde birkaç manâya haml olunmaktadır. Bâzen 'yaratmak' manâsında, bâzen 'tacdîr' manâsında bâzen de 'zuhûr ve dışarı çıkma' manâsında kullanılır. Bu hadîste ise 'zuhûr ve vücûd' manâsında kullanılmıştır. Peki, böyleyse Muhammed hangi âlemde mahfî/gizli idi ki o zaman içerisinde onu zuhûrunu halk etti? Evet, 'Ben gizli bir hazîne idim bilinmeyi aşk ettim' âleminde mahfî idi. Ardından onu; 'Sen olmasaydın kevneyni yaratmazdım' âlemine getirdiler".⁵⁸

Hemedânî, bu konuyu pekiştirmek için aktardığımız delîllerin yanı sıra şu âyetleri de zikreder: "Battığı zaman yıldıza and olsun ki, arkadaşınız Muhammed sapmadı, azmadı. O, arzusuna göre de konuşmuyor. Bildirdikleri, kendisine vahyolunan bir vahiyden ibarettir" (Necm: 1-4). "Sonra (Muhammed'e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu. Böylece kuluna vahyettiğini vahyetti" (Necm: 8-10).⁵⁹

⁵⁶ *Temhîdât*, s. 255-258.

⁵⁷ *Temhîdât*, s. 259-260

⁵⁸ *Temhîdât*, s. 263-265.

⁵⁹ *Temhîdât*, s. 277.

Hemedânî üçüncü önemli konu olan “Mü’min, mü’minin aynasıdır” hadîs-i şerîfi mûcibince Cenâb-ı Hakk’ın “el-Mü’min” ismine dikkati çekerek O’nun kendisini bizde gördüğünü söyler.

“Ey dost! O, bizim ubûdiyyetimizle Mü’min’dir, biz de O’nun rubûbiyetiyle mü’minleriz” der. Böylece her ikimiz de mü’min olmuş oluyoruz”.⁶⁰

Son olarak ifâde etmekte fayda mülâhaza ediyoruz ki manevî konuları idrâk etmek ve bunları dile getirmek çoğu zaman berâberinde ciddi tartışmaları getirebilmektedir. Hakikat-i muhammediyye kavramının farklı kesimlerde farklı mütâlâa edilmesi söz konusu olmuştur. Hakikati idrâk edenler olabildiğince savunmaya çalışmışlar ve bunu naslar ile delillendirmeye çalışmışlar. **Hemedânî** *Temhîdât*’ının son sayfalarında buna özellikle dikkati çekmek ister. Kendisinin bu hakîkakate muttalî olduğunu ifâde eder. Hatta *Temhîdât* isimli eseri ile ilgili bir şeyh efendinin rüyâsını zikreder. Rüyâyı gören **Şeyh Ebû Alî-yi Âmûlî** rüyâsına **Aynü’l-Kudât** ile berâber Hz. Peygamber’in huzûruna varırlar. **Hemedânî**’nin elinde *Temhîdât*’ı bulunur. Hz. Peygamber elindeki kitabı göstermesini ister. **Hemedânî** kitabı arz eder, Hz. Peygamber kitabı eline alır ve der ki: “Bu kitabı cübbemin yenine koy”. **Hemedânî** de kitabı cübbenin kol kısmına bırakır. Hz. Peygamber buyururlar ki: “Ey Aynü’l-Kudât! Bundan böyle bu sırları açığa çıkarma”. **Hemedânî**, Hz. Peygamber’in bu emrinden sonra bu nevî bilgileri yazmaktan elini çektiğini ve kendisini tamamen ona adadığını belirtir.⁶¹

Sonuç:

Zât mertebesinin ilk tecellîsi olan hakikat-i muhammediyye sûfilerin nazarında kâinâtın varlık nedenidir. Bu hakikat Zât-ı Bârî tarafından rahmet olarak gönderilmiş ve bu rahmetle de her şeyi kuşatmıştır. Özü itibâriyle nûrânî olan bu varlık diğer varlıkların neşv ü nemâsının da kaynağıdır. Bu hakikat gaybî bir hakikat olduğu için ancak kalb ehli tarafından idrâk edilebilir. **Hemedânî** bu hakikatin farkında olduğunu söyler ve bunu ifâde etmenin zorluğuna da dikkati çeker. Fakat âyet-i kerîmeleri ve hadîs-i şerîfleri farklı manâ boyutları ile tefsîr ve te’vîl ederek konuyu eserleriyle de îzâh etmeye çalışır. Böylesine “gayba imân” konusuna dâhil olan bir konuyu laboratuarda incelemeye tâbi tutmak pek mümkün olmadığından kimyasal bileşenlerine ayırıp varlığını ispat etme imkânı bulunmadığından ancak farklı varlık katmanlarında idrâk edilebilir. Dînî mefhûmların ekserisi bu tabîate sahiptir. Bundan olacak ki Cenâb-ı Hak Kur’ân-ı Kerîm’de mü’minleri tavsîf ederken “gaybe imân ederler” şeklinde bir vasıfla anar. Tasavvuf ilminin mühim ıstılâhlarından olan “hakikat-i muhammediyye” bir cihetiyle gaybî bir konudur. Nitekim Hz. Peygamber’e vahiy gelirken bu vahyin gelişini etrafında bulunan pek çok kimse idrâk etmemiş ve gelen meleği görmemiştir. Kalbinde imân nüveleri olanlar Hz. Peygamber’e “biz sana imân ediyoruz” demişler. Bu nevî konuları bilimsel bir şekilde îzâh etmek ne kadar mümkün olabilir ki? Ancak dînî metinlerin zâhirinden yola çıkarak ta böyle bir hakikatin olup olmadığı söylenebilir. “Hakikat-i muhammediyye” ta’bîr olarak naslarda sarahaten geçmemekle beraber te’vîllerden yola çıkılarak sûfî düşüncede oldukça önemsenmiştir. Kıyâmet, haşir, cennet, cehennem, âlem-i melekût gibi Kur’ânî kavramları nasıl ispat etmek lâzım? Tabîatiyle böylesine imânî olan şeyleri ispat zordur, kişi ya böyle bir şeye inanır ya da inanmaz.

⁶⁰ *Temhîdât*, s. 274.

⁶¹ *Temhîdât*, s. 344.

Nasslarda îmân kalbe atılan bir nûr olarak ifâde edilir. Şâyet bir kalbe bu nûr ilkâ edildiyse böyle bir gaybî konulara îman eder. Kur'ânî tabîrle “kalb ehli olanlar” bu hakikatleri müşâhede ederler. Bunu idrâk edemeyen zâhirî ulemâ da Hz. Peygamber'in dâhiliği (abakariyyetü muhammed) cihetine gitmişler ve onu; bilgili, fazîletli, güzel ahlaklı, toplumu yönetmeyi bilen, devrimci bir zât olarak tanıtmışlar; onun bu yönüne dikkati çekmişlerdir. Oysaki giriş kısmında zikrettiğimiz âyet-i kerîmelerden de açıkça anlaşılacağı üzere bâzı bilgilerin herkes tarafından idrâk edilemeyeceği hakikati gün gibi âşikârdır. Manevî bilgilerin kaynağı ve mahallî kalb olup herkeste de bu kalb bulunmamaktadır.

Sûfilere göre âlem hakikat-i muhammediyye mertebesinin yansımasıdır. İster müslümân ister de kâfir olsun her insan ve her varlık onun yüzü suyu hürmetine “varlık” nîmetinden istifâde etmektedir. Hakikat-i muhammediyye'nin farkında olanlar ve ona îmân edenler de ayrıca bir rahmete mazhar olmaktadır. Zîra onlar “vücûd” rahmetinin yanında “ilim ve hikmet” rahmetinden de istifâde ederler. Hz. Peygamber'in kalbinden onların kalbine feyizler akmaya başlar. **Hemedânî**, hem Hz. Peygamber'i hem de berâberinde inzâl buyurulan Kur'ân-ı Kerîm'i “nûr” olarak görür ve kalp gözleri olanların bunu idrâk edebileceğini söyler.

Kaynakça:

Abdulkerîm b. İbrâhîm el-Cîlî, *el-Kemâlâtü'l-İlâhîyye fi's-Sıfâtî'l-Muhammediyye*, (tsh: Âsım İbrâhîm el-Kiyâlî), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût: 2004.

Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadîslerdeki Dayanakları*, TDV Yayınları, Ankara: 2000.

Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-Cevâhir fî Beyâni Akâidi'l-Ekâbir*, Dârü Sadr, Beyrut: 2003.

Aynü'l-Kudât-ı Hemedânî, Ebû'l-Maâlfî Abdullah b. Muhammed, *Nâmehâ-yı Aynü'l-Kudât-ı Hemedânî*, (hz: Alî Takî Münzevî-Afif Useyrân), İntişârât-ı Esâtîr, 2. Baskı, Tahran: 1387.

_____ *Risâle-i Hakikat-i Mezheb*, (*Şekvâ'l-Ğarîb bâ Hem-râh-i Risâle-i Hakikat-i Mezheb*), Trc: Ğulam Rızâ Cemşîd Nejadevvel, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran: 1389.

_____ *Şekvâ'l-Ğarîb ani'l-Evtân ilâ Ulemâi'l-Büldân*, (thk: Afif Useyrân), Dâr Byblion, Paris: 2005

_____ *Temhîdât*, (hzr: Afif Useyrân) Neşriyât-ı Menüçehrî, 8. Baskı, Tahran: 1389.

Dilâver Gürer, *Füsûsu'l-Hikem ve Mesnevî'de Peygamberlerin Öyküleri*, İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul: 2003.

Ferzende İdiz, *Tasavvufta Hakikat-i Muhammediyye Meselesi ve Mesnevî'den Örnekler*, EKEV Akademi Dergisi, Sayı: 59, Erzurum: 2014.

İbnü'l-Arabî Muhyiddîn Muhammed b. Alfî, *Füsûsü'l-Hikem*, (tsh: Ebu'l-Âlâ el-Affî), Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût: 2002.

Kadir Özköse, *Azîz Mahmûd Hüdâyî'de Nûr-i Muhammedî Telâkkisi*, Uluslar arası Azîz Mahmûd Hüdâi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, , c. 1, İstanbul: 2005

Mahmut Ay, *İşârî Tefsîrlerde Hakikat-i Muhammediyye Anlayışı*, İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 23, İstanbul: 2010.

Mahmud Erol Kılıç, *İbn Arabî Düşüncesine Giriş, Şeyh-i Ekber, Sûfî*, Kitap, 3. Baskı, İstanbul: 2011.

Mehmet Demirci, *Nur-i Muhammedî*, mk. DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:1, İzmir: 1983.

_____ *Hakikat-i Muhammediyye*, md. DİA, c. 15, İstanbul: 1997.

Mevlânâ Muhammed b. Muhammed Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, (tsh: Reynold Nicholson, hzr: Nizâmüddin Nûrî), İntişârât-ı Kitâb-ı Âbân, 5. Baskı, Tahran: 1386.

Mustafa Akman, *Hakikat-i Muhammedî Düşüncesi ve Bu Düşüncenin Referanslarını Aktaran İki Kaynak ve Müellifleri*, Yalova S.B.E. Dergisi, Sayı: 2, Yalova: 2011.

Rıfat Okudan, *Hakikat-i Muhammediyye: Felsefî Temelleri ve Dînî Asıllarının Değerlendirilmesi*, SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 11, Isparta: 2003.

Sâfî Arpaguş, *Mevlânâ ve İslam*, Vefâ Yayınları, İstanbul: 2007.

Toshihiko İzutsu, *Aynü'l-Kudât Hemedânî'nin Düşüncesinde Tasavvuf ve Dilin Çok Anlamlılığı (Teşâbüh) Sorunu*, (çvr: Burhanettin Tatar), Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, c. 3, 2001.

Yûsûf en-Nebhânî, *el-Hakikatü'l-Muhammediyye İnde Aktâbi's-Sâdeti'-s-Sûfiyye - İslâmen ve İmânen ve İhsânen*, (hzr: Âsım İbrâhîm el-Kiyyâlî), Kitâb-Nâşîrûn, Beyrût: 2012.